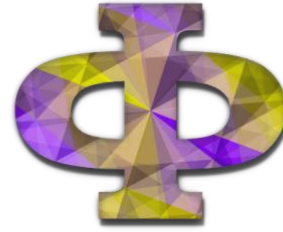

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΜΙΧΕΛΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

για την απόκτηση Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών
στην ειδίκευση: **ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ**

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΝ
ΧΕΓΚΕΛ ΚΑΙ ΤΟΝ ΜΑΡΞ

Επιβλέπων: Νικόλαος Ερηνάκης, Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής και Πολιτικής Φιλοσοφίας και Φιλοσοφίας του Πολιτισμού, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Μέλη τριμελούς επιτροπής :

Νικόλαος Ερηνάκης, Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής και Πολιτικής Φιλοσοφίας και Φιλοσοφίας του Πολιτισμού, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Γεώργιος Αραμπατζής, Καθηγητής Βυζαντινής Φιλοσοφίας στο τμήμα ΦΠΨ του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής Εφαρμοσμένης Ηθικής του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΑΘΗΝΑ, 2025

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σελ.3
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΕΓΚΕΛ.....	σελ.3
Α) Ιστορικό πλαίσιο.....	σελ.3
Β) Φιλοσοφικό πλαίσιο.....	σελ.4
Γ) Είδη Ιστορίας.....	σελ.6
Δ) Πηγή και πορεία της Ιστορικής εξέλιξης.....	σελ.8
Ε) Φορείς της Ιστορίας: Λαοί- Κράτος.....	σελ.10
ΣΤ) Στάδια της ιστορικής εξέλιξης.....	σελ.12
Ζ) Οι πολιτισμοί στη φιλοσοφία της Ιστορίας.....	σελ.15
i) ανατολικό βασίλειο.....	σελ.15
ii) Ελλάδα.....	σελ.16
iii) Ρώμη.....	σελ.17
iv) γερμανικός κόσμος.....	σελ.18
Η) Η θέση της Γαλλικής Επανάστασης.....	σελ.19
Θ) Η ιστορία στη <i>Φαινομενολογία του Πνεύματος</i>	σελ.20
Ι) Κριτική στην εγελιανή οπτική της Ιστορίας.....	σελ.21
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΑΡΞ.....	σελ.24
Α) Σύνδεση με την εγελιανή φιλοσοφία.....	σελ.24
Β) Η επανάσταση και το προλεταριάτο.....	σελ.28
Γ) Περιοδολόγηση της Ιστορίας- Ιστορικός Υλισμός.....	σελ.33
Δ) Κομμουνισμός.....	σελ.39
Ε) Στρεβλώσεις της μαρξικής θεωρίας.....	σελ.41
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	σελ.44
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σελ. 46

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι γνωστή η φιλοσοφική σύνδεση μεταξύ Χέγκελ και Μαρξ, καθώς ο δεύτερος θεωρείται φιλοσοφικό «τέκνο», θα έλεγε κανείς, του πρώτου. Άλλωστε είναι γνωστό ότι κατά τη νεότητά του, ανήκε στην αριστερή πτέρυγα των Νέων Εγελιανών. Ο «μαθητής» προσπάθησε, σε πολλές περιπτώσεις, να αποδομήσει τις θέσεις του «δασκάλου». Σίγουρα όμως δανείστηκε πολλά στοιχεία για να στηρίξει τις δικές του θεωρίες.

Στην προκείμενη μελέτη θα επιχειρήσουμε μία προσέγγιση στον τομέα της φιλοσοφίας της Ιστορίας, όπως εξετάζεται από τους δύο αυτούς στοχαστές. Στην ιδεαλιστική προσέγγιση του Χέγκελ, ο ρόλος του Πνεύματος κυριαρχεί στην εξέταση της Ιστορίας και η πορεία αυτού προς την άμεση επίγνωσή του, συνιστά την ίδια την ιστορική εξέλιξη και πορεία της ανθρώπινης ιστορίας. Αντιθέτως, στην υλιστική προσέγγιση του Μαρξ κυριαρχεί ο ρόλος της πάλης μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και της αντίφασης μεταξύ των σχέσεων παραγωγής και των δυνάμεων παραγωγής σε κάθε ιστορική περίοδο, ως κινητήριες δυνάμεις της ιστορικής εξέλιξης. Η επίγνωση του Πνεύματος επιτυγχάνεται μέσω της ελευθερίας, της οποίας οι πολιτικές, ηθικές και κοινωνικές προεκτάσεις είναι ποικίλες. Από την άλλη, η απόρριψη του εγελιανού ιδεαλισμού από τον μαρξικό ιστορικό υλισμό, μεταθέτει τους μηχανισμούς της ιστορικής εξέλιξης στη σφαίρα της εργασίας και στην ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας, με τελική κατεύθυνση την κατάργηση των ταξικών διακρίσεων και την αταξική κομμουνιστική κοινωνία.

Θα επιχειρηθεί μια αρχική προσέγγιση στο ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώθηκαν οι θεωρίες αυτές, θα αναλυθούν οι φιλοσοφικές βάσεις τους και θα εξετασθούν και κάποιες οπτικές της κριτικής που δέχθηκαν αυτές, ή στρεβλώσεις αυτών κατά την προσπάθεια εφαρμογής τους στην πράξη. Εννοείται πως η διερεύνηση της φιλοσοφικής συνάφειας μεταξύ των δύο αυτών θεωριών, θα κατέχει σημαντικό κομμάτι στη μελέτη, καθώς είναι αδύνατη η φιλοσοφική προσέγγιση της μαρξικής θεωρίας, χωρίς τη σύνδεσή της με τις εγελιανές έννοιες και δομές στοχασμού.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΧΕΓΚΕΛ

A) Ιστορικό πλαίσιο

Ο Χέγκελ έζησε στην νεανική του ήδη ηλικία τη Γαλλική Επανάσταση και τον αντίκτυπό της. Θαύμαζε την ιδέα της επανάστασης για την ανατροπή σταθερών και φαινομενικά

αδιάρρηκτων κοινωνικών σχηματισμών. Θα δούμε αργότερα πώς παρουσιάζεται η θέση της Γαλλικής Επανάστασης, στην εγελιανή φιλοσοφία της Ιστορίας. Πάντως είναι δεδομένη η επιρροή του κοσμοϊστορικού αυτού συμβάντος στην εγελιανή σκέψη. Οι έννοιες της ελευθερίας και του Ορθού Λόγου που αναδύθηκαν από την επαναστατική πρακτική, θα παίξουν θεμελιώδη ρόλο στο εγελιανό φιλοσοφικό σύστημα¹.

Επίσης, ο Ναπολέων «τέκνο» κι αυτός της Γαλλικής Επανάστασης, θα παίξει ρόλο ως προσωπικότητα στη θέση του Χέγκελ για τη δράση των μεγάλων προσωπικοτήτων στην πορεία της Ιστορίας, όπως θα δούμε αργότερα. Από την άλλη, είναι γνωστός ο θαυμασμός του φιλοσόφου προς τον στρατηλάτη, όπως αυτός εκδηλώθηκε όταν τον αντίκρουσε το 1807 μετά τη μάχη της Ιένας, πόλη στην οποία βρισκόταν ο πρώτος όταν συνέγραψε την *Φαινομενολογία του Πνεύματος*.

Ακόμα, έχει επισημανθεί ότι η φιλοσοφία της Ιστορίας κατά τον Χέγκελ, αποτελεί έργο για την υπεράσπιση της γερμανικής αστικής τάξης, με αφορμή την εμφάνισή της στο κοινωνικό σκηνικό μετά την Γαλλική Επανάσταση. Θα αναφερθούμε αργότερα στη θέση του Χέγκελ για τον ιστορικό ρόλο της αστικής τάξης και στην κριτική που δέχθηκε ο ίδιος για τις απόψεις αυτές. Το σίγουρο πάντως είναι πως η εγελιανή φιλοσοφία ως «γλαύκα της Αθηνάς» κατά την περίφημη έκφραση του ίδιου, ήρθε για να συμπεριλάβει, νοηματικά και μεταφυσικά, τα κοσμοϊστορικά γεγονότα της καμπής του 18^{ου} προς τον 19^ο αιώνα και να τους προσδώσει μία θέση στην αέναη πορεία της ιστορικής εξέλιξης.

B) Φιλοσοφικό πλαίσιο

Το φιλοσοφικό σύστημα του Χέγκελ απαρτίζεται από την «τριλογία» της Λογικής, της φιλοσοφίας της Φύσης και της φιλοσοφίας του Πνεύματος². Η Λογική πραγματεύεται τις έννοιες και τον τρόπο επεξεργασίας τους από το ανθρώπινο πνεύμα. Κυρίαρχο ρόλο στον εγελιανό Λόγο ασκεί η Ιδέα. Η Ιδέα αποτελεί την υποστασιοποίηση του Όντος, την εμφάνισή του δηλαδή από τη σφαίρα του μεταφυσικού στον κόσμο της εμμένειας.

Η Ιδέα είναι η αληθινή ουσία κάθε πράγματος και ταυτόχρονα

1. Χέρμπερτ Μαρκούζε, *Λογική και Επανάσταση τόμος Α*, (Αθήνα: Αρσενίδης, χχ), 17.
2. W. Walsh, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, (Αθήνα: MIET, 2006), 210.

η πραγμάτωσή του στον αισθητό κόσμο³. Όπως μας λέει ο Χέγκελ στην *Επιστήμη της Λογικής*, η Ιδέα αποτελεί την ενότητα της έννοιας με τη ρεαλιστική πραγματικότητα⁴. Η διαφορετικά, όπως το θέτει ο Θανασάς στα προλεγόμενά του στην εισαγωγή στη φιλοσοφία της Ιστορίας του Χέγκελ, η Ιδέα είναι το Είναι δι' εαυτό, δηλαδή το «ενεργεία» Είναι όπως θα το θέταμε με αριστοτελικούς όρους⁵.

Πώς όμως γίνεται αυτή η υποστασιοποίηση της Ιδέας; Χωρικά, η υποστασιοποίηση λαμβάνει χώρα στη Φύση, ενώ χρονικά, αυτό συμβαίνει κατά την πορεία αυτεπίγνωσης του Πνεύματος⁶. Στη Φύση δεν υπάρχει χρονικότητα για αυτό και η Ιστορία δεν ασχολείται με αυτήν. Αντιθέτως, η συνειδητοποίηση της ουσίας του από το ίδιο το Πνεύμα, απαιτεί χρονική εξέλιξη. Ταυτόχρονα, χρονική εξέλιξη απαιτεί και η διαδικασία της πρόσληψης της αληθούς γνώσης από τη συνείδηση. Αυτές οι δύο χρονικές πορείες αποτελούν το αντικείμενο μελέτης της εγγελιανής φιλοσοφίας της Ιστορίας.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν το εγγελιανό τρίπτυχο της διαλεκτικής (θέση, αντίθεση, σύνθεση), της διαδικασίας δηλαδή επεξεργασίας και παραγωγής εννοιών, θα μπορούσαμε να συσχετίσουμε την επιστήμη της Λογικής με την «θέση». Η μεταφυσική βάση του στοχασμού ενυπάρχει στην ανάλυση των εννοιών του «Είναι», της «Ουσίας» και της «Έννοιας», όπως αυτή πραγματοποιείται στην *Επιστήμη της Λογικής*. Η Φύση όμως έρχεται να λειτουργήσει αρνητικά, δεδομένου ότι οι φυσικοί νόμοι λειτουργούν σε πλήρη αφαίρεση και όχι συγκεκριμένα και μερικά⁷. Είναι νόμοι και έννοιες που λειτουργούν άχρονα, ενώ η προσπάθεια περιορισμού τους σε ιστορικά- χρονικά πλαίσια τους αποδυναμώνει.

Η «σύνθεση» όμως του χώρου και της Φύσης με τον Λόγο, η μετουσίωση της άπειρης Ιδέας ως Είναι καθ' αυτό, σε υποστασιοποιημένη κατάσταση, σε «ενεργεία» κατάσταση δι' εαυτό, γίνεται μέσω του Πνεύματος. Το Πνεύμα συνδέει τη χωρικότητα με τον χρόνο και την εμπραγμάτωση της Ιδέας⁸.

3. Μαρκούζε, *Λογική και Επανάσταση τόμος Α*, 41.

4. Γκέοργκ Χέγκελ, *Η Επιστήμη της Λογικής*, (Αθήνα: Ανοικτή Βιβλιοθήκη, 2013), 579.

5. Χέγκελ *Ο Λόγος στην Ιστορία*, (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2005), 82.

6. Μαρκούζε, *Λογική και Επανάσταση τόμος Α*, 267.

7. Γκέοργκ Χέγκελ, *Φιλοσοφία της Φύσης*, (Αθήνα: Ανοικτή Βιβλιοθήκη, 2011), 12.

8. Walsh, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 218.

Αυτό λαμβάνει χώρα μέσα στην εγελιανή Ιστορία. Η Ιστορία δεν είναι παρά η πορεία του Πνεύματος στο χρόνο, με σκοπό την πλήρη συνειδητοποίηση του εαυτού του, κάτι το οποίο συμβαίνει μόνο όταν αυτό καταστεί πλήρως ελεύθερο.

Έχοντας προσδιορίσει τις χωροχρονικές βάσεις διαμόρφωσης της εγελιανής φιλοσοφίας και θέσει το ρόλο της Ιστορίας εντός αυτής, ας δούμε αναλυτικότερα τη φιλοσοφία της Ιστορίας κατά τον Χέγκελ. Πηγές για αυτή την εξέταση θα αποτελέσουν αφ' ενός οι διαλέξεις του για το μάθημα της φιλοσοφίας της Ιστορίας όπως αυτές έλαβαν χώρα κατά τα έτη 1822 και 1830, αφ' ετέρου η πραγμάτευση της παγκόσμιας Ιστορίας στο πλαίσιο της Φιλοσοφίας του Δικαίου.

Γ) Είδη Ιστορίας

Όπως συχνά συμβαίνει με τα έργα του Χέγκελ, η εισαγωγή του έργου «Μαθήματα στη φιλοσοφία της Ιστορίας» είναι όχι μόνο περιεκτική και κατατοπιστική για να εισαχθεί ο αναγνώστης στο εξεταζόμενο αντικείμενο, αλλά επίσης εμπεριέχει βασικές ιδέες του φιλοσοφικού συστήματος του στοχαστή, πολλές φορές σημαντικότερες και από το κυρίως κείμενο.

Ο Χέγκελ προσδιορίζει τρία κύρια είδη Ιστορίας (μάλλον ιστοριογραφίας θα λέγαμε καλύτερα στην εποχή μας), ανάλογα με την απόσταση του ιστορικού από τα εξεταζόμενα γεγονότα⁹: την αρχέγονη, την αναστοχαστική και τη φιλοσοφική Ιστορία.

Στην αρχέγονη Ιστορία ο ιστορικός ζει ο ίδιος τα γεγονότα που περιγράφει. Έχει άμεση γνώση των γεγονότων και ως εκ τούτου η περιγραφή εξαρτάται απόλυτα από τη μόρφωση και το πνευματικό επίπεδο του γράφοντος. Παραδείγματα τέτοιας κατηγορίας είναι η ιστορία του πελοποννησιακού πολέμου του Θουκυδίδη, η «Κάθοδος των Μυρίων» του Ξενοφώντα. Τα εξεταζόμενα γεγονότα είναι προφανώς περιορισμένα σε χρονική έκταση, δεδομένου ότι πρέπει να μπορούν να χωρέσουν στη διάρκεια μιας ανθρώπινης ζωής, αφού ο ιστοριογράφος έχει ο ίδιος ζήσει το περιεχόμενο της ιστοριογραφίας του. Επίσης, η αρχέγονη ιστοριογραφία δεν περιέχει μύθους, παραμύθια, δημοτικά τραγούδια του λαού ο οποίος μελετάται, δεδομένου ότι η συγκεκριμένη μορφή ιστοριογραφίας είναι

9. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 101.

απολύτως περιγραφική και δεν ενδιαφέρεται για τη μελέτη του πνεύματος του λαού.

Η αναστοχαστική Ιστορία είναι επί της ουσίας η κύρια μορφή ιστοριογραφίας, κατά την οποία ο ιστορικός δεν έχει ο ίδιος ζήσει τα γεγονότα, αλλά στηρίζεται σε πηγές τις οποίες ο ίδιος αναζητά. Σε μεγάλο βαθμό εδώ υπεισέρχεται το προσωπικό στοιχείο για τον κάθε συγγραφέα, η παιδεία του, η οπτική με την οποία βλέπει και κρίνει τα γεγονότα, οι πεποιθήσεις του, οι αντιλήψεις του¹⁰.

Η αναστοχαστική μορφή διακρίνεται σε τέσσερις επιμέρους μορφές, ανάλογα με το βαθμό ανάλυσης στην οποία υποβάλλει τις πηγές και τα γεγονότα ο μελετητής. Η συμπλημματική Ιστορία είναι αυτή όπου απλώς εκτίθενται τα στοιχεία όπως παρουσιάζονται στις πηγές και μοιάζει αρκετά με την αρχέγονη ιστοριογραφία. Η πραγματιστική Ιστορία αποτελεί τη βασική επιδίωξη κάθε μελετητή, κατά την οποία επιχειρείται μια κατά το δυνατόν ρεαλιστική απεικόνιση, στο παρόν, των ιστορικών γεγονότων που εξετάζονται. Η κριτική Ιστορία αποτελεί τρόπο αναλυτικότερης συγγραφής, στην οποία εξετάζονται επισταμένως τόσο οι ίδιες οι πηγές, όσο και η αξιοπιστία τους. Τέλος υπάρχει η περισσότερο αφαιρετική μορφή της αναστοχαστικής ιστοριογραφίας, κατά την οποία αναζητείται μια «κοινή γραμμή» για την εξέταση των γεγονότων, ένα «νήμα» που συνδέει τα γεγονότα και την εξέλιξή τους. Αυτή η μορφή της ιστοριογραφίας μας οδηγεί στη φιλοσοφική Ιστορία, το τρίτο και σημαντικότερο, κατά τον Χέγκελ, είδος ιστορικής γραφής. Εδώ αναζητείται η αιτία και ο σκοπός της ιστορικής κίνησης των γεγονότων, χωρίς να εστιάζει ο μελετητής αποκλειστικά στα γεγονότα καθ' αυτά. Αντιθέτως, τα γεγονότα χρησιμεύουν απλώς για την επικύρωση του στόχου της ιστορικής πορείας μέσα στο χρόνο.

Η φιλοσοφική Ιστορία του Χέγκελ είναι αυτή που πλέον καλείται «θεωρησιακή» φιλοσοφία της Ιστορίας. Είναι η ηπειρωτική εκδοχή της φιλοσοφίας της Ιστορίας, σε αντίθεση με την κριτική ή αναλυτική μορφή της φιλοσοφίας, που επικράτησε στις αγγλοσαξονικές χώρες, και στην οποία εξετάζονται και αναλύονται λεπτομερώς τα διάφορα νοήματα και οι έννοιες της Ιστορίας και ιστοριογραφίας (γεγονός, παρελθόν, κ.λπ.)¹¹. Η μορφή της φιλοσοφικής Ιστορίας του Χέγκελ με την οποία θα ασχοληθούμε αμέσως αναλυτικότερα, είναι αυτή που έχει ονομαστεί και

10. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 106.

11. Walsh, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 24.

«ιστορικισμός» και έχει δεχθεί σφοδρή κριτική, τόσο από φιλοσόφους, όσο και από ιστορικούς, όπως θα δούμε παρακάτω.

Δ) Πηγή και πορεία της ιστορικής εξέλιξης

Δύο είναι οι κινητήριες δυνάμεις στην εγελιανή φιλοσοφία της Ιστορίας: ο Λόγος και η ελευθερία. Ο Λόγος υπάρχει πίσω από κάθε γεγονός, πίσω από κάθε ενέργεια, ακόμα και αν αυτό δεν συμβαίνει απολύτως συνειδητά από αυτόν που ενεργεί. Ο Λόγος υιοθετήθηκε για πρώτη φορά ως κινητήριος δύναμη ή και ως πρώτη ύλη του κόσμου από τον προσωκρατικό φιλόσοφο Αναξαγόρα, όταν μίλησε για το Νου ως βασική δύναμη που κρύβεται πίσω από κάθε φαινόμενο ή ενέργημα¹². Μάλιστα, παρατηρώντας, για παράδειγμα, την αρμονία του ηλιακού συστήματος, διαπιστώνει κανείς ότι ακόμα και αν δεν υπάρχει συνειδητή, σύμφωνα με τα ανθρώπινα δεδομένα, δράση του Λόγου, αυτός κρύβεται πίσω από κάθε φαινόμενο.

Ποιος όμως είναι ο ρόλος του Λόγου στην Ιστορία; Ο Λόγος αποσκοπεί στην πραγμάτωση της Ιδέας, η οποία όπως προαναφέρθηκε είναι το δι' εαυτό Είναι, το «ενεργεία» Είναι. Το Είναι που από έννοια έχει μετουσιωθεί σε χειροπιαστό αντικείμενο. Η Ιδέα λοιπόν συνιστά την υλοποίηση των εννοιών, την κατάσταση δηλαδή όπου κάθε αντικείμενο μετέχει πλήρως στην έννοια του. Για να συμβεί όμως αυτό, θα πρέπει το Πνεύμα να γνωρίσει πλήρως τον εαυτό του. Αυτός είναι επί της ουσίας ο κινητήριος μοχλός της εγελιανής Ιστορίας: η διαδικασία του Πνεύματος να γνωρίσει τον εαυτό του. Αλλά για να γνωρίσει τον εαυτό του ένα αντικείμενο σύμφωνα με την εγελιανή φιλοσοφία, θα πρέπει, όπως προαναφέρθηκε, να κατέχει πλήρως την έννοια του. Και η έννοια, η ουσία, η φύση αλλιώς, του Πνεύματος, είναι η ελευθερία, όπως έννοια της ύλης είναι η βαρύτητα¹³. Άρα λοιπόν, η ελευθερία είναι αυτή που αποτελεί τον σκοπό της Ιστορίας. Η ελευθερία που εκδηλώνεται κατά τη διαδικασία στην οποία το Πνεύμα προσπαθεί να γνωρίσει τον εαυτό του, είναι αυτή που ενισχύεται και απλώνεται κατά την πορεία της Ιστορίας. Γι' αυτό και όπως θα δούμε, κατά την ιστορική πορεία από το ανατολικό βασίλειο προς την Ελλάδα, τη Ρώμη και τον γερμανικό κόσμο, ο βαθμός ελευθερίας διαρκώς αυξάνεται, ώστε να καταστεί τελικά κοινό κτήμα όλων των ανθρώπων και να θεωρηθεί τελικά ότι το Πνεύμα κατέκτησε την έννοια του.

12. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 118.

13. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 125.

Ο Χέγκελ απορρίπτει την ιδέα ότι κινητήριος δύναμη της Ιστορίας είναι η θεία Πρόνοια. Και αυτό, αξίζει να παρατηρηθεί, συμβαίνει παρά το γεγονός ότι, όπως θα δούμε, η εγγελιανή ιστορία καταλήγει στην εκδίπλωση της δύναμης του Θεού, στην απόλυτη θεοφάνεια¹⁴. Η έννοια της Πρόνοιας όμως δεν μπορεί να ερμηνεύσει την πορεία της ιστορίας και αυτό γιατί η δράση της εστιάζεται σε συγκεκριμένα γεγονότα και όχι στην αφηρημένη ιστορική πορεία. Και τα συγκεκριμένα γεγονότα είναι πεπερασμένα, ώστε να μπορέσουν να προσεγγίσουν και να εξηγήσουν την αφηρημένη ιστορική εξέλιξη¹⁵.

Με ποιο τρόπο όμως προχωράει η ιστορία προς την εκδίπλωση της ελευθερίας του Πνεύματος; Αυτό συμβαίνει μέσω εντελώς ανθρώπινων στοιχείων, όπως οι αρετές, τα πάθη, το συμφέρον. Τα ανθρώπινα αυτά, και «ταπεινά» θα μπορούσε κανείς να σκεφθεί, στοιχεία, είναι αυτά που ασυνείδητα προκαλούν την εξέλιξη της ιστορίας¹⁶.

Ποιοι όμως είναι αυτοί οι άνθρωποι των οποίων τα πάθη ωθούν την ιστορία; Αυτά είναι τα κοσμοϊστορικά άτομα¹⁷. Είναι οι μεγάλες προσωπικότητες όπως ο Αλέξανδρος, ο Καίσαρας, ο Ναπολέων, αυτές των οποίων τα πάθη καθόρισαν και ώθησαν την ιστορία. Χωρίς να έχουν επίγνωση των απώτατων συνεπειών των πράξεών τους, ωθούμενοι από τα πάθη και τις αρετές τους, από στοιχεία της ανθρώπινης φύσης δηλαδή εν τέλει, καθόρισαν την ανθρώπινη ιστορία προς την εκδίπλωση της φύσης του Πνεύματος.

Από τη μία λοιπόν, υπάρχει η Ιδέα η οποία οδηγεί την έννοια στην υποστασιοποίηση της και το Πνεύμα στην ελευθερία του. Από την άλλη, υπάρχουν τα πάθη των κοσμοϊστορικών προσωπικοτήτων που προωθούν στην πράξη την ιστορική εξέλιξη. Αυτά τα δύο στοιχεία συνενώνονται, όπως το στημόνι με το υφάδι στον αργαλειό της ιστορίας¹⁸. Και τόπος πραγμάτωσης αυτής της συνάντησης είναι το Κράτος. Το Κράτος είναι το μέρος όπου εκδηλώνεται η ελευθερία του ανθρώπου, το μέρος όπου η ατομική ελευθερία και βούληση συμπλέει με την κοινωνική ελευθερία και βούληση.

14. Κώστας Παπαϊωάννου, *Χέγκελ*, (Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1992), 117.

15. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 121.

16. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 128.

17. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 137.

18. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 131.

Θα δούμε αργότερα περισσότερα στοιχεία για το ρόλο του Κράτους στην εγγελιανή σκέψη, στο πλαίσιο της ιστορίας που εξετάζουμε. Να τονίσουμε πάντως εδώ ότι στην εγγελιανή σκέψη για τη φιλοσοφία της Ιστορίας, αλλά και γενικότερα, δύο βασικές έννοιες οδηγούν την εξέλιξη: η ελευθερία και η βούληση, οι οποίες διαμορφώνουν εν τέλει την αναγκαιότητα. Η βούληση ενυπάρχει στα ανθρώπινα όντα και αυτή οδηγεί ασυνείδητα στην ελευθερία του Πνεύματος. Αυτή η απελευθέρωση αποτελεί μια αναγκαιότητα άσχετα με τις υποκείμενες βλέψεις κάθε ανθρώπινου δρώντος.

Τελικά αυτή η αναγκαιότητα θα υλοποιηθεί μέσω ενεργειών ασυνείδητων και ενίοτε ενεργειών που μπορεί να είχαν διαφορετικό σκοπό από το τελικό αποτέλεσμά τους. Πίσω όμως από όλες αυτές τις ενέργειες κρύβεται ο Λόγος, το μυστικό αυτό «σχέδιο» που υλοποιεί το «πρόγραμμα» του. Αυτή είναι η «πονηρία του Λόγου»¹⁹. Αυτήν την «πονηρία» εξυπηρετούν εν τέλει τα ανθρώπινα πάθη των κοσμοϊστορικών προσωπικοτήτων. Άρα λοιπόν, πέρα από κάθε «ψυχολογική» ερμηνεία των ανθρωπίνων πράξεων, ο Χέγκελ θέτει ως βάση αυτών την εξυπηρέτηση των στόχων του Λόγου²⁰.

Ε) Φορείς της Ιστορίας: λαοί- Κράτος

Ποιος όμως είναι ο μοχλός κίνησης της ιστορίας; Ποιο είναι το βασικό ιστορικό υποκείμενο στην εγγελιανή φιλοσοφία; Αυτό είναι ο λαός²¹. Η πορεία της ιστορίας είναι η πορεία των λαών εντός αυτής. Ο λαός υποστασιοποιείται σε ενιαίο σύνολο χάρη στη σύνδεση των επιμέρους ατόμων από την «ιδιοφυΐα του λαού». Αυτή συνίσταται σε κάθε κοινό στοιχείο μεταξύ των ατόμων, που τα συνδέει σε ένα κοινό σύνολο: μύθοι, παραδόσεις, γλώσσα, κ.λπ. και υπεράνω όλων αυτών η θρησκεία. Η αλληλουχία των ιστορικών περιόδων συνίσταται σε ένα θέατρο διαδοχικής εμφάνισης και εξαφάνισης λαών στο προσκήνιο. Ο λαός που σε κάθε χρονική περίοδο συλλαμβάνει πληρέστερα τη φύση της πορείας του Πνεύματος, είναι αυτός που πρωταγωνιστεί στο σκηνικό της ιστορίας²². Ανατολικοί λαοί, Έλληνες, Ρωμαίοι, γερμανικοί λαοί και ίσως Αμερική στο μέλλον, αλληλοδιαδέχονται ο καθένας τον προηγούμενό του μέσα στο σκηνικό της εγγελιανής φιλοσοφίας.

19. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 141.

20. Χέγκελ. *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 139.

21. Παπαϊωάννου, *Χέγκελ*, 119.

22. Παπαϊωάννου, *Χέγκελ*, 120.

Όμως ο λαός από μόνος του δεν αρκεί για να καταστεί ιστορικό υποκείμενο. Απαιτείται η συγκρότηση κράτους. Μάλιστα, όπως λέει ο ίδιος ο Χέγκελ αναφορά, στο πλαίσιο της Ιστορίας, πρέπει να γίνεται μόνο για τους λαούς που έχουν ιδρύσει κράτος²³. Οι λαοί που υπήρξαν πριν την συγκρότηση κράτους ανήκουν στην προϊστορία²⁴. Το κράτος αποτελεί το θεσμό στον οποίο υποστασιοποιούνται το ήθος, αλλά και η ελευθερία του ανθρώπου.

Στη Φιλοσοφία του Δικαίου αναλύεται εκτενώς ο τρόπος διαμόρφωσης του κράτους. Στην παράγραφο 33 εξετάζεται συνοπτικά η πορεία συγκρότησης του κράτους, εκκινώντας από τη βούληση. Η βούληση, σύμφυτη με την ανθρώπινη προσωπικότητα, συνδέει τον εξωτερικό κόσμο με τον εσωτερικό της ανθρώπινης ύπαρξης και μετουσιώνεται σε Δίκαιο. Το Δίκαιο έτσι υφίσταται και εντός του ανθρώπινου υποκειμένου, όχι μόνο εκτός αυτού σαν κάτι που επιβάλλεται έξωθεν. Ταυτίζεται με την ιδέα του αγαθού, η οποία διαπνέει το υποκείμενο αλλά και διαχέεται εξωτερικά στο κοινωνικό σύνολο. Αυτή η ιδέα του αγαθού αποτελεί το ήθος, το οποίο εν τέλει αποτελεί τον συνεκτικό δεσμό μεταξύ των ατόμων που συναπαρτίζουν το κράτος. Η συγκρότηση του Κράτους όμως προϋποθέτει την οργάνωση οικογένειας και κατόπιν του κοινωνικού συνόλου²⁵. Τελικά δηλαδή η συγκρότηση του Κράτους δεν είναι κάτι που επιβάλλεται, αλλά διαμορφώνεται βάσει στοιχείων ενυπαρχόντων στην ανθρώπινη φύση, όπως η βούληση και η ιδέα του αγαθού. Το Κράτος αποτελεί το πεδίο έκφρασης του ήθους, το πεδίο στο οποίο το υποκειμενικό ήθος, ως βούληση, συνενώνεται με το καθολικό²⁶.

Σύμφυτη με την ιδέα του εγγελημένου Κράτους είναι και η ελευθερία. Η ελευθερία δε νοείται ως κατάσταση χωρίς περιορισμούς, αλλά ως συνθήκη εκπλήρωσης του ήθους και ως συνθήκη έμφυτη στον άνθρωπο. Αποτελεί κατάσταση στην οποία η βούληση αντικειμενοποιείται. Μόνον εντός του κράτους μπορεί να εκδιπλωθεί η ανθρώπινη ελευθερία και μάλιστα η υπακοή στον Νόμο, ως βασικού θεσμού για τη θέσπιση κρατικής οντότητας, αποτελεί εμπράγματα απόδειξη της ελευθερίας και της βούλησης. Η

23. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 147.

24. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 169.

25. Γκέοργκ Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2012), § 33.

26. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 147.

ελευθερία λοιπόν υποστασιοποιείται εντός του κράτους και ο βαθμός εκδίπλωσής της αποτελεί και δείκτη εξέλιξης του κράτους ιστορικά, όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω. Οι έννοιες της ελευθερίας, της βούλησης, του Νόμου, του Κράτους αλληλοδιαπλέκονται, σε βαθμό ώστε να μην μπορεί να εννοηθεί η μία χωρίς τις άλλες.

Η ελευθερία του Πνεύματος, η οποία αποτελεί τον σκοπό της Ιστορίας, δεν μπορεί να κατακτηθεί χωρίς τον κύριο θεσμό που εγγυάται την ελευθερία εν γένει, δηλαδή το Κράτος. Η ελευθερία συνυφαίνεται με την ηθική ολοκλήρωση και τελείωση του ατόμου, άρα και αυτή η ολοκλήρωση επιτυγχάνεται μόνο εντός του κράτους. Η υποστασιοποίηση της ιδέας της ελευθερίας, η πλήρης δηλαδή αντικειμενοποίηση της έννοιάς της, λαμβάνει χώρα εντός του κράτους και μόνο. Ελευθερία χωρίς κράτος δηλαδή δεν μπορεί να νοηθεί, αφού το δεύτερο αποτελεί μοναδικό τρόπο πραγμάτωσης της πρώτης²⁷. Μάλιστα αυτή η στήριξη του Χέγκελ προς την ιδέα του κράτους, θα γίνει στόχος σφοδρής κριτικής από στοχαστές, ιδίως μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου όπως θα δούμε.

ΣΤ) Στάδια της ιστορικής εξέλιξης

Η πορεία της ιστορίας στηρίζεται, όπως έχουμε αναφέρει, στην πορεία του Πνεύματος προς την επίγνωση του εαυτού του, της φύσης του, που είναι η ελευθερία. Άρα, η πορεία προς την πλήρη ελευθερία δείχνει και την πορεία της ιστορίας. Έτσι ενώ αφετηρία της ιστορίας είναι το Πνεύμα καθ' εαυτό, το «δυνάμει» δηλαδή, το Πνεύμα με την άπειρη δυνατότητά του, τα στάδια στα οποία θα μπορούσαμε να διακρίνουμε την ιστορική εξέλιξη, ανάλογα με τον βαθμό ελευθερίας, είναι τρία: στο πρώτο, το Πνεύμα υφίσταται με τη μορφή ανελεύθερης μοναδικότητας (είναι η εποχή του ανατολικών βασιλείων στα οποία μόνο ένας, ο δεσπότης, είναι ελεύθερος), στο δεύτερο όπου υφίσταται μερική γνώση της ελευθερίας, καθώς το πνεύμα αναδύεται προς την επίγνωση της ελευθερίας του (η εποχή της Ελλάδας και Ρώμης όπου μερικοί είναι ελεύθεροι, όχι όλοι αφού υπάρχουν και δούλοι) και το τρίτο στάδιο στο οποίο το Πνεύμα αποκτά πλήρη συνείδηση της ελευθερίας του (γερμανικός κόσμος και σύγχρονη εποχή όπου όλοι είναι ελεύθεροι)²⁸.

27. Αλέξανδρος Χρύσης, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, (Αθήνα: Κριτική, 2004), 197.

28. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 165.

Η πορεία της ιστορίας περιλαμβάνει την διαρκή ανάδυση και παρακμή πολιτισμών, με επίκεντρο κάθε φορά το λαό που έχει συλλάβει την ουσία του Πνεύματος ανάλογα με το στάδιο στο οποίο βρίσκεται. Αρκεί βέβαια οι πολιτισμοί αυτοί να έχουν εδραιωθεί σε κρατικούς σχηματισμούς, καθώς, όπως προαναφέρθηκε, οι πολιτισμοί χωρίς κρατική οργάνωση δεν εξετάζονται στην παγκόσμια ιστορία, αλλά ανήκουν στην προϊστορία. Σε κάθε στάδιο της ιστορικής εξέλιξης, ένας λαός κυριαρχεί στο προσκήνιο, ενώ οι άλλοι είναι ανίσχυροι και βρίσκονται υπό τον έλεγχό του, ή έχει περάσει η περίοδος της ιστορικής τους ακμής και βρίσκονται στην αφάνεια. Η ιστορία κάθε κυρίαρχου λαού, όπως θα δούμε και παρακάτω, περιλαμβάνει την περίοδο έναρξης στην οποία ο ίδιος αποκτά επίγνωση των δυνατοτήτων του, την περίοδο ακμής στην οποία η κυριαρχία του εξαπλώνεται και στους άλλους λαούς και τέλος στην περίοδο της παρακμής, κατά την οποία ο κυρίαρχος ως τότε λαός υποβιβάζεται στην αφάνεια. Η παρακμή ενός λαού συνδέεται με την περίοδο κατά την οποία το Πνεύμα έχει ολοκληρώσει την επίγνωση του βαθμού ελευθερίας του και οδεύει προς ένα ανώτερο στάδιο. Στο επόμενο αυτό στάδιο, ένας άλλος λαός θα συλλάβει την ουσία του Πνεύματος και θα οδηγήσει την ιστορία²⁹.

Στη *Φιλοσοφία του Δικαίου*, ο Χέγκελ ασχολείται, στο τέλος του έργου αυτού, με την παγκόσμια ιστορία, παρουσιάζοντάς την ως το τελικό επίπεδο της ανάπτυξης του Δικαίου, μετά την ατομική βούληση, την οικογένεια, την κοινωνία, το κράτος. Η παγκόσμια ιστορία παρουσιάζεται ως εκδήλωση του δι'εαυτό Λόγου, ως έκφραση της επίγνωσης της ελευθερίας του μέσω του Πνεύματος στα διάφορα στάδια εξέλιξής του³⁰.

Τα στάδια στα οποία το Πνεύμα εξελίσσεται είναι τέσσερα: στο πρώτο, απλώς το Πνεύμα βυθίζεται στον εαυτό του χωρίς να έχει συνείδηση των δυνατοτήτων του. Στο δεύτερο, το Πνεύμα αρχίζει να έχει επίγνωση του εαυτού του και των δυνατοτήτων του και αρχίζει η πορεία του ως δι'εαυτό Είναι και έννοια. Στο τρίτο στάδιο, το Πνεύμα εγκαταλείπει την υποστασιακότητα και οδεύει προς τη γενικότητα, ενώ στο τέταρτο στάδιο αναστρέφεται αυτή η αντίθεση υποστασιακότητας και γενικότητας και το Πνεύμα επανέρχεται στην επίγνωση της υποκειμενικότητας του, αλλά σε ένα ανώτερο επίπεδο από αυτό στο οποίο βρισκόταν στο πρώτο στάδιο³¹. Έτσι, βάσει των

29. Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, § 347.

30. Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, § 342.

31. Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, § 353.

τεσσάρων αυτών σταδίων του Πνεύματος, υπάρχουν και οι αντίστοιχες εποχές της ιστορικής εξέλιξης: ανατολική, ελληνική, ρωμαϊκή, γερμανική αντιστοίχως³².

Όπως παρατηρεί ο Παπαϊωάννου, η πορεία του Πνεύματος στην παγκόσμια ιστορία διατρέχει μια κυκλική πορεία, εκκινώντας από την άμεση συνειδητοποίηση της υποκειμενικότητάς του. Ακολούθως, το Πνεύμα διχάζεται, αποχωριζόμενο την υπόστασή του, για να επιστρέψει αργότερα σε αυτήν πάλι, αλλά σε ένα ανώτερο από πριν επίπεδο. Εδώ, στην επιστροφή του Πνεύματος στην συντεθειμένη ολότητά του μετά την υπέρβαση του διχασμού του, αποφασιστικό ρόλο θα παίξει, σύμφωνα πάντα με την εγελιανή οπτική, η Γαλλική Επανάσταση, το ρόλο της οποίας θα εκθέσουμε παρακάτω³³.

Μέσα στην ιστορία το πνεύμα δεν φθείρεται, απλώς αλλάζει μορφή και εξελίσσεται. Αυτοί που φθείρονται είναι οι λαοί και οι άνθρωποι. Ο χρόνος είναι που δρα καταστροφικά για την εξέλιξη των πολιτισμών, ενώ αντιθέτως ευνοεί την εξέλιξη και εκδίπλωση του Πνεύματος προς την επίγνωση του εαυτού του μέσω της ελευθερίας. Η ιστορία, όπως προείπαμε, ξεκινά με την διαμόρφωση του πολιτικού σχηματισμού του κράτους. Αυτή η στιγμή παρουσιάζεται με την ανάδυση του Δία στο ιστορικό προσκήνιο, καθώς αυτός θα αποδυναμώσει και θα εξαλείψει τον πατέρα του Κρόνο. Ο Κρόνος συμβολίζει τον χρόνο που κυλά αδιάκοπα, καταστρέφοντας τα πάντα στο διάβα του, ενώ ο Δίας συμβολίζει την κορυφαία ιστορική στιγμή της ανάδυσης της πολιτικής δομής του κράτους και της έναρξης της ιστορίας³⁴.

Ολοκληρώνοντας το κομμάτι αυτό της ανάλυσης της ιστορικής εξέλιξης και πριν εισέλθουμε στην περισσότερο ειδική ανάλυση των πολιτισμών, να αναφέρουμε πως ο Χέγκελ, ολοκληρώνοντας την εισαγωγή αυτού του έργου του, παρουσιάζει μια γεωγραφική κατανομή και πορεία εξέλιξης της ιστορίας. Η ιστορία ξεκινά από την Ανατολή και τους δεσποτικούς πολιτισμούς της Κίνας και της Ινδίας, προχωρά δυτικότερα προς την αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη και καταλήγει στη δυτική Ευρώπη. Είναι γνωστό άλλωστε ότι η καθ' αυτό φιλοσοφία της ιστορίας του Χέγκελ ολοκληρώνεται στους γερμανικούς λαούς με την έννοια της δυτικής Ευρώπης. Όμως η γεωγραφική κατανομή προχωρά και πέρα από την

32. Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, § 354.

33. Παπαϊωάννου, *Χέγκελ*, 125.

34. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 184.

Ευρώπη, ακόμα δυτικότερα, προς την Αμερική, ορίζοντάς την ως το μέλλον της ιστορικής εξέλιξης³⁵. Δίνει έτσι μια τάση προοπτικής και εξέλιξης του ιστορικού γίνεσθαι πέρα από το ευρωπαϊκό παρόν στο οποίο ολοκληρώνεται η φιλοσοφία της ιστορίας.

Z) Οι πολιτισμοί στη φιλοσοφία της ιστορίας

i) Ανατολικά βασίλεια

Είναι η πρώτη επαφή του Πνεύματος με την υπόστασή του και η πρώτη επαφή με την έννοια της ελευθερίας, έστω και πολύ περιορισμένη. Στα ανατολικά βασίλεια, μόνο ένας είναι ελεύθερος: ο μοναδικός άρχων- δεσπότης. Ο ίδιος είναι και αρχιερέας, καθώς το πολιτικό καθεστώς είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το θρησκευτικό-ιερατικό. Επικρατεί θεοκρατία και το πολίτευμα είναι η δεσποτεία. Η ατομική προσωπικότητα και ελευθερία είναι έννοιες ανύπαρκτες³⁶. Οι νόμοι επιβάλλονται έξωθεν και δεν συνάδουν με τη φύση και την ουσία του ανθρώπου ως ηθικής υπόστασης. Το Πνεύμα δεν έχει ακόμα αποκτήσει συνείδηση της υπόστασής του, ενώ πνευματικοποιείται η Φύση³⁷.

Εκκίνηση της ιστορίας γίνεται με την Κίνα και τους Μογγόλους. Ακολουθεί η Ινδία, στην οποία υπάρχει κοινωνική διαστρωμάτωση μέσω των καστών και διαρρηγνύεται η ομοιόμορφη κοινωνική συσσωμάτωση που υπήρχε στην Κίνα. Εδώ εμφανίζεται μια μορφή αριστοκρατίας έστω και θεοκρατική. Μετά την Ινδία ακολουθεί η Περσία η οποία συγκροτεί ένα μοναρχικό καθεστώς με πρώτη τυπική εμφάνιση του Νόμου, αλλά πάλι με τη μορφή της έξωθεν επιβολής και όχι ως έκφανσης της ατομικής βούλησης και ελευθερίας³⁸.

Οι Πέρσες είναι ο πρώτος «ιστορικός» λαός, με την έννοια της κυκλικής πορείας της ανόδου, της ακμής και της παρακμής. Στοιχεία του περσικού στοχασμού, όπως και της ενεργητικότητας των Φοινίκων, του ηδονισμού των κατοίκων της περιοχής της Συρίας, της ιουδαϊκής αφαιρετικότητας και της πνευματικής δραστηριότητας

35. Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, 195.

36. Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, § 355.

37. G.W.F Hegel, *The Philosophy of History*, (New York: Dover Publications, 2004), 112.

38. Hegel, *The Philosophy of History*, 113.

των Αιγυπτίων, θα μεταλαμπαδευτούν στην Ελλάδα, οδηγώντας την ιστορική πορεία δυτικότερα³⁹.

ii) Ελλάδα

Η πρώτη ουσιαστική επαφή του Πνεύματος με την ελευθερία αν και μερικώς, καθώς δεν είναι όλοι ελεύθεροι και η αρχή της ανάπτυξης της ατομικότητας του υποκειμένου λαμβάνει χώρα στον ελληνικό πολιτισμό. Όμως η ατομικότητα εδώ δε νοείται ακόμα ως κατάσταση αυτοσυνείδητα αφοριζόμενη, αλλά ως μερικότητα εντός πολιτικού μορφώματος στο οποίο κυβερνάει κάποιος⁴⁰.

Ο ελληνικός πολιτισμός διέρχεται τρεις φάσεις, όπως άλλωστε και κάθε πολιτισμός που διατρέχει μια κυκλική πορεία από την εμφάνιση ως την εξαφάνιση: την άνθηση, η οποία γίνεται αντιληπτή με την αναγνώριση της ατομικότητας, την ακμή, στην οποία αυτή η ατομικότητα εξέρχεται από τα στενά όρια της ελληνικής πόλεως και μεταδίδεται στον υπόλοιπο κόσμο (βλ. κατακτήσεις Μ. Αλεξάνδρου) και τέλος την παρακμή, κατά την οποία η απώλεια επαφής της οικουμενικότητας με τις ρίζες της οδηγεί στη ρήξη μεταξύ πραγματικού και ιδεώδους και έτσι αρχίζει η πτώση⁴¹.

Η αναγνώριση του ατομικότητας θα αντικειμενικοποιηθεί μέσα από την Τέχνη και την έκφραση του Ωραίου. Με τον τρόπο αυτό, η συνείδηση της υποστασιακότητας και της ελευθερίας του Πνεύματος, έστω και στο αρχικό αυτό στάδιο, θα καταστούν προσιτές στις αισθήσεις μέσω της αρχαιοελληνικής Τέχνης⁴². Στην Ελλάδα έχουμε επίσης για πρώτη φορά την αναγνώριση της αξίας του ατόμου, μέσα από τη διδασκαλία των Σοφιστών, αλλά και την αναζήτηση του ήθους μέσα από τις διδαχές του Σωκράτη.

Ιδιαίτερη αξία όμως στην εγελιανή φιλοσοφία της ιστορίας έχει η ελληνική «πόλις», στην οποία αναγνωρίζεται για πρώτη φορά η θέση του πολίτη. Μέσα στο δημοκρατικό καθεστώς, το άτομο αναγνωρίζει τον εαυτό του ως κομμάτι συνόλου μέσα στο οποίο ανθεί η ατομικότητα του. Το άτομο- πολίτης δεν είναι δούλος, όπως στην εποχή της ανατολικής δεσποτείας, αλλά ούτε και εντελώς αυτόνομος, βυθισμένος στην ανεξάρτητη αυτοσυνείδησή του. Είναι κομμάτι

39. Hegel, *The Philosophy of History*, 222.

40. Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, § 356.

41. Hegel, *The Philosophy of History*, 224.

42. Hegel, *The Philosophy of History*, 238.

σημαντικό ενός πολιτικού σχηματισμού. Η αρμονία του ατόμου υφίσταται μόνο στο πλαίσιο της πολιτικής του υπόστασης. Εδώ ο Χέγκελ αναγνωρίζει ένα κενό που προέκυψε από την παρακμή της ελληνικής πόλεως και κράτησε ως τον 18^ο αιώνα. Αναζητήθηκε η ιδιωτικότητα στον βίο, ιδίως από την εποχή της Αναγέννησης και μετά και εν τέλει απωλέσθηκε η αρμονία και η ατομική ευδαιμονία. Αυτός είναι ένας διχασμός τον οποίο θα επιχειρήσει να λύσει η Γαλλική Επανάσταση όπως θα δούμε αργότερα. Αυτή είναι η αλλοτρίωση του ατόμου σύμφωνα με τον Χέγκελ. Πάντως η ελληνική εποχή είναι αυτή στην οποία ο Λόγος γίνεται εγκόσμιος και γήινος, απομακρυνόμενος από τα υπερουράνια⁴³.

iii) Ρώμη

Εδώ λαμβάνει χώρα η εξωτερική του Πνεύματος από το υποκειμενικό προς το οικουμενικό και ταυτόχρονα η αφαίρεση του υποκειμενικού προς την κυριαρχία της μάζας⁴⁴. Το άτομο χάνει την αξία που είχε ως πολίτης της ελληνικής πόλεως. Ενώ υπάρχει ατομική ελευθερία, πλην των πληβείων, η ατομικότητα αυτή συνθλίβεται υπό το βάρος της αφαίρεσης προς όφελος της κυριαρχίας της οικουμενικότητας.

Διακρίνονται τρεις φάσεις στη ρωμαϊκή ιστορία, συνδυασμένες με τρία πολιτεύματα: η μοναρχία σχετίζεται με την περίοδο εδραίωσης της Ρώμης, η δημοκρατία σχετίζεται με την επέκταση της Ρώμης προς νότο και ανατολή (βλ. Καρχηδονιακοί πόλεμοι) και τη διαμόρφωση της αριστοκρατίας και τέλος ο δεσποτισμός, ο οποίος συνιστά την τρίτη φάση. Ενώ η δόξα και η ακμή της Ρώμης έχει φτάσει στο ύψιστο σημείο, η απώλεια επαφής με τις αρχές και τις βάσεις του ρωμαϊκού πολιτισμού θα οδηγήσει στην παρακμή. Στη φάση αυτή σημαντικό ρόλο θα παίξει η είσοδος του Χριστιανισμού στην αυτοκρατορία, καθώς και η επαφή με τα γερμανικά φύλα. Τα δύο αυτά στοιχεία θα οδηγήσουν στη μετατόπιση της ιστορίας από τη Ρώμη προς τον γερμανικό κόσμο⁴⁵.

43. Παπαϊωάννου, *Χέγκελ*, 123.

44. Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, § 357.

45. Hegel, *The Philosophy of History*, 281.

iv) Γερμανικός κόσμος

Η απώλεια της ατομικότητας της προηγούμενης περιόδου θα αναστραφεί εδώ, ώστε το υποκειμενικό και το παγκόσμιο να συνενωθούν. Ταυτόχρονα, ο Χριστιανισμός θα στηρίξει το άτομο και τη συνείδησή του και χάρη στη Μεταρρύθμιση τελικά, ο άνθρωπος θα αποκτήσει την πλήρη ελευθερία και ανεξαρτησία του⁴⁶.

Ο άνθρωπος θα απελευθερωθεί πλήρως και όλοι θα είναι ελεύθεροι, ενώ το Πνεύμα θα αποκτήσει την πλήρη αυτοσυνειδησία του μέσω της ελευθερίας αυτής. Ο Νόμος πλέον δεν εγκαθιδρύεται αυταρχικά, αλλά αποτελεί εξωτερικευση της ατομικής βούλησης και ελεύθερης επιλογής. Πλήθος γεγονότων σημάδεψαν την εποχή αυτή και οδήγησαν εν τέλει στην απόκτηση της ατομικής ελευθερίας.

Σε μια πρώτη φάση, ο Χριστιανισμός επεκτείνεται προς όλο τον τότε γνωστό κόσμο και δίνει μία πρώτη ώθηση στην ενίσχυση του υποκειμένου και της ατομικότητας. Σε μια δεύτερη φάση, θεμελιώνεται η κοινωνική δομή του φεουδαλισμού, ενώ η Εκκλησία αποκτά και πολιτική ισχύ αντιπαρατιθέμενη με τη βασιλική εξουσία. Ο πλούτος που εισρέει από τις Ανακαλύψεις του Νέου Κόσμου και όχι μόνο, θα εδραιώσει τις κοινωνικοπολιτικές δομές. Σε μια τρίτη φάση, έχουμε την εποχή της Μεταρρύθμισης η οποία διαρκεί ως την εποχή του γράφοντος φιλοσόφου (Χέγκελ)⁴⁷.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες ενίσχυσαν την ανάπτυξη της ατομικότητας. Το υποκείμενο απελευθερώθηκε από τη σκλαβιά και τους δεσμούς με τη φύση και τους ανώτερους άρχοντες. Η Ιδέα αντικειμενικοποιείται στην κατάκτηση της πλήρους ελευθερίας του Πνεύματος και του ανθρώπου. Πολιτειακά, υπάρχει ο μονάρχης ως ανώτατος άρχων, ο οποίος όμως δεν έχει ομοιότητες με τον ανατολίτη δυνάστη. Ο μονάρχης εγγυάται την τήρηση των νόμων και την ευταξία της πολιτείας. Άλλωστε και ο Νόμος εδώ αποτελεί έκφραση και έκφραση της ατομικής ελευθερίας. Το θείο και το ανθρώπινο γίνονται ένα, χάρη στη Μεταρρύθμιση. Έτσι το άτομο κατακτά και τον γήινο κόσμο και τον επουράνιο. Τελικώς, αυτή η πορεία της ιστορίας αποτελεί την ύψιστη έκφραση της θεοδικίας: της εκπλήρωσης του θεϊκού έργου επί της γης. Η παρουσία του θείου ως κάτι δυναστικό στην αρχή της ιστορίας, ολοκληρώνεται με την εσωτερικεύσή του στο άτομο οδηγώντας το στην αρμονία και την ελευθερία. Σαν πίσω από όλη αυτή την πορεία να κρύβεται ο Θεός⁴⁸.

46. Χέγκελ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, § 358.

47. Hegel, *The Philosophy of History*, 343.

48. Hegel, *The Philosophy of History*, 457.

Η) Η θέση της Γαλλικής Επανάστασης

Αναφέρθηκε ήδη παραπάνω ρόλος της Γαλλικής Επανάστασης στην εγελιανή σκέψη. Εμβαθύνοντας λίγο περισσότερο στο ζήτημα αυτό, να επισημάνουμε ότι η Γαλλική Επανάσταση τείνει να επαναφέρει το ρόλο του ατόμου- πολίτη στο κοινωνικό προσκήνιο. Είναι ο ρόλος που είχε απωλεσθεί με την παρακμή της ελληνικής πόλεως. Μέσα από το ρόλο του πολίτη, το άτομο βιώνει την ελευθερία ως έννοια και μέσο για την αυτοπραγμάτωση του. Για τον Χέγκελ, η Επανάσταση θα ήταν ένας σταθμός για την πραγμάτωση της ατομικής ελευθερίας, ένα σύμβολο κατάκτησης της ενότητας της ατομικής υπόστασης με την πολιτική χειραφέτηση. Όμως οι ελπίδες έπεσαν στο κενό το 1793 όταν η περίοδος της Τρομοκρατίας εξαφάνισε κάθε έννοια ελευθερίας του υποκειμένου. Έθεσε αλλά δεν έλυσε το ζήτημα της ελευθερίας, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Ρίττερ για την Γαλλική Επανάσταση⁴⁹.

Παρ' όλα αυτά, ο ενθουσιασμός για το κοσμοϊστορικό αυτό γεγονός δεν έλειψε ποτέ, καθώς θεωρούσε την Επανάσταση ως πηγή και αφετηρία της ευρωπαϊκής ιστορίας. Ταυτόχρονα με την εξύμνηση της Επανάστασης, ο Χέγκελ ήταν αντίθετος κατ' αρχήν με κάθε σκέψη για Παλινόρθωση του παλαιού καθεστώτος. Όμως τι ήταν τελικά η Παλινόρθωση, αν όχι μια άλλη όψη της Επανάστασης⁵⁰; Η Παλινόρθωση επιχειρεί να συνδέσει το παρελθόν του ανθρώπου με το μέλλον. Ένα παρελθόν που απωλέσθηκε μετά τη λήξη του Μεσαίωνα και τον ερχομό των Νέων Χρόνων, όταν εξυμνήθηκε η αντικειμενική πραγματικότητα και υποβαθμίστηκε το υποκειμενικό. Ουσιαστικά αυτός είναι ο διχασμός στον οποίο βάδισε ο άνθρωπος για αιώνες και μάλιστα επιτάθηκε από τον Διαφωτισμό, όταν εδραιώθηκε η πίστη στον Ορθό Λόγο⁵¹. Αυτός είναι ο ορισμός της «αλλοτρίωσης» στην εγελιανή φιλοσοφία.

Άρα, τόσο η Επανάσταση όσο και η Παλινόρθωση, επιχειρούν να κλείσουν ιστορικούς κύκλους. Κύκλους διχασμών του υποκειμένου ως ατομικότητα αλλά και ως πολίτη. Η Επανάσταση επανεισάγει τον ρόλο του ατόμου- πολίτη στο πολιτικό σκηνικό, ο οποίος είχε απωλεσθεί από την εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και του μεσαιωνικού φεουδαλισμού, όταν η υποκειμενικότητα είχε υποστεί αφαίρεση. Από την άλλη, η Παλινόρθωση επιχειρεί να ενώσει

49. Γιοαχίμ Ρίττερ, *Ο Έγελος και η Γαλλική Επανάσταση*, (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1999), 33.

50. Ρίττερ, *Ο Έγελος και η Γαλλική Επανάσταση*, 51.

51. Ρίττερ, *Ο Έγελος και η Γαλλική Επανάσταση*, 56.

το υποκειμενικό με το αντικειμενικό που είχαν διχαστεί με την άνηση των Επιστημών και του Ορθού Λόγου. Συμβαδίζει ουσιαστικά με την Ρομαντική αντίδραση ενάντια στο πνεύμα του Διαφωτισμού.

Αξίζει όμως να σημειωθεί και ένα ακόμα στοιχείο: ο Χέγκελ έβλεπε στη Γαλλική Επανάσταση όχι μόνο μια κοινωνική και πολιτική τομή στην ευρωπαϊκή ιστορία. Διέβλεπε και την άνοδο της αστικής τάξης ως τη νέα κοινωνικοπολιτική και οικονομική δύναμη των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Ο Χέγκελ υποστήριξε θερμά αυτή τη νέα τάξη, ως φορέα ελευθερίας, σε αντιπαράθεση προς τους στεγανούς κοινωνικοπολιτικούς κανόνες της εποχής του Μεσαίωνα⁵².

Θ) Η Ιστορία στη Φαινομενολογία του Πνεύματος

Ας δούμε όμως και μια άλλη οπτική της ιστορίας στην εγελιανή φιλοσοφία με βάση τη Φαινομενολογία. Η ιστορία δεν είναι τίποτα άλλο παρά η πορεία του Πνεύματος προς τη γνώση του εαυτού του. Μία πορεία προς την επίγνωση της ουσίας του, που είναι η ελευθερία, όπως έχουμε εκθέσει ως τώρα. Η επίγνωση της ίδιας του της συνείδησης, αυτή είναι η ιστορία με βάση την πορεία του Πνεύματος στο χρόνο.

Όμως, αυτή η επίγνωση θα πρέπει να ακολουθήσει τα βήματα που εκθέτει η Φαινομενολογία για την απόκτηση της απόλυτης γνώσης από τη συνείδηση, δηλαδή την κατάκτηση του «επίσταμαι». Ο Νους, το Πνεύμα, χρειάζεται να ανέβει διάφορους αναβαθμούς και κάθε φορά να αναιρεί τον προηγούμενο για να εισέλθει στον επόμενο. Μία επίπονη αλλά παραγωγική εν τέλει εργασία. Το Πνεύμα εισέρχεται στον εαυτό του ώστε να αποκτήσει πλήρη συνείδηση εαυτού⁵³.

Άρα λοιπόν, η φιλοσοφία της ιστορίας δεν περιλαμβάνει μόνο την πορεία του Πνεύματος μέσα στους αιώνες. Ιστορική είναι και η πορεία της συνείδησης για την κατάκτηση της γνώσης. Ιστορική διότι κινείται εντός του χρόνου. Ο χρόνος την αλλοιώνει αλλά και την προάγει. Ο χρόνος παρέχει εν τέλει την απόλυτη επίγνωση στη συνείδηση. Πνεύμα και συνείδηση, πορεύονται και τα

52. Ρίττερ, *Ο Έγελος και η Γαλλική Επανάσταση*, 68.

53. Έγελος, *Φαινομενολογία του Νου*, (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2015), 731.

δύο, μέσα στην εγελιανή φιλοσοφία, προς την απόλυτη γνώση. Αυτή ακριβώς η παράλληλη πορεία είναι που προσδιορίζει φιλοσοφικά την Ιστορία.

Ι) Κριτική στην εγελιανή οπτική της Ιστορίας

Σφοδρή κριτική δέχθηκε η εγελιανή οπτική της ιστορίας, τόσο ως προς το περιεχόμενο, όσο όμως και ως προς την ουσία της. Ως προς το περιεχόμενο δέχτηκε κριτική ιδίως από στοχαστές που έζησαν κατά την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και μετά. Ο ναζισμός και η θεωρία του περί του ισχυρού κράτους, συνδέθηκε με την εγελιανή στήριξη στο Κράτος, ως ιστορικού σχηματισμού που προάγει την ελευθερία. Από την άλλη ως προς την ουσία της, δέχτηκε κριτική καθώς απορρίφθηκε η θεωρησιακή οπτική της ιστορίας, υπέρ μιας περισσότερο κριτικής οπτικής.

Η φασιστική ιδεολογία συνδέθηκε συχνά με την «κρατικοκεντρική» φιλοσοφία του Χέγκελ. Ο φασισμός υποστήριξε μια ισχυρή κρατική δομή η οποία θα υλοποιούσε την ιδέα του έθνους. Το ισχυρό κράτος ήταν απαραίτητο για την επιβολή ισχύος απέναντι σε άλλα κράτη μέσα στο παγκόσμιο σκηνικό⁵⁴. Όμως δεν μπορούμε να υιοθετήσουμε απόλυτα αυτή τη σύνδεση, δεδομένου ότι ο εθνικοσοσιαλισμός αντιστρατεύτηκε πολλά στοιχεία της εγελιανής φιλοσοφίας. Ο Χέγκελ όπως είδαμε, έδειξε το θαυμασμό του προς την αστική τάξη και την κοινωνία των πολιτών. Εξύμνησε τις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες. Όμως ο εθνικοσοσιαλισμός υποβάθμισε την ελευθερία του ατόμου υπό το βαρύ σκήπτρο του ισχυρού ηγέτη του κόμματος⁵⁵. Από την άλλη, το κράτος δεν είναι ο ύψιστος θεσμός στη φασιστική και ναζιστική πολιτική σκηνή. Πάνω από όλα υπάρχει ο ηγέτης και το κόμμα. Το κράτος, που για τον Χέγκελ είναι ο ύψιστος ηθικός σχηματισμός, απλώς υποβιβάζεται σε μοχλό εξυπηρέτησης των επιδιώξεων του κόμματος⁵⁶.

Σφοδρή κριτική εναντίον της κρατικιστικής θεωρίας του Χέγκελ, άσκησε το 1945 στο έργο του *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, ο Καρλ Πόππερ. Υπό το βίωμα κι αυτός της φασιστικής λαίλαπας απέρριψε οποιαδήποτε διάθεση εξύμνησης του Κράτους από την

54. Μαρκούζε, *Λογική και Επανάσταση τόμος Β*, 181.

55. Μαρκούζε, *Λογική και Επανάσταση τόμος Β*, 190.

56. Μαρκούζε, *Λογική και Επανάσταση τόμος Β*, 193.

εγελιανή σκέψη, ως μοχλό υποστήριξης του ολοκληρωτισμού. Εκτός του ότι κατακρίνει το σύνολο της φιλοσοφίας του Χέγκελ και τον ίδιο τον στοχαστή, διαβλέπει ταπεινά κίνητρα στη θεωρία του περί Κράτους. Κι αυτό διότι θεωρεί πως ο Χέγκελ θέλησε να στηρίξει το μοναρχικό- δεσποτικό καθεστώς του Πρώσου ηγεμόνα Φρειδερίκου Γουλιέλμου Γ'. Άρα όλη η θεωρία του περί Κράτους είναι ουσιαστικά μια θεωρία εξύμνησης της σκληρής απολυταρχίας⁵⁷.

Παράλληλα, ο Πόππερ αποδόμησε την εγελιανή οπτική της φιλοσοφίας της Ιστορίας, χαρακτηρίζοντάς την ως ιστορικισμό. Με τον όρο αυτό ονομάζεται η θεωρία που υποστηρίζει ότι μπορούμε να προβλέψουμε την πορεία της ιστορίας, δεδομένου ότι πίσω από τα γεγονότα υπάρχουν «κρυφοί» μηχανισμοί και νόμοι που οδηγούν στα γεγονότα αυτά⁵⁸. Έτσι η εγελιανή Ιδέα θεωρήθηκε ως το κρυφό «νήμα» που κινεί την ιστορία, προσδίδοντας έτσι στην οπτική αυτή μια τάση προκαθορισμού των ιστορικών γεγονότων βάσει ενός προϋπάρχοντος σχεδίου.

Ακόμα ο Πόππερ αποδομεί τη θεωρία του Χέγκελ περί ταύτισης του πραγματικού με το λογικό, κάτι που θα νομιμοποιούσε κάθε παράλογο και ολοκληρωτικό καθεστώς, αφού η ύπαρξή του και μόνο θα προσέδιδε τα εχέγγυα της λογικής. Αυτή η λεγόμενη «θεωρία της ταυτότητας», έχει τη βάση της στην καντιανή θεωρία ότι το ιδεατό είναι λογικό, αλλά και στην πλατωνική άποψη ότι οι ιδέες είναι πραγματικές. Άρα οδηγούμαστε στην ταύτιση του πραγματικού με το λογικό⁵⁹.

Επιχειρώντας πάντως να αντιπαρατεθούμε στην άποψη ότι ο Χέγκελ θέλησε να υποστηρίξει το πρωσικό καθεστώς, να πούμε ότι η απόληξη της φιλοσοφίας της ιστορίας στους «γερμανικούς λαούς», δεν εννοεί αποκλειστικά την τότε πρωσική επικράτεια, αλλά όλη την Δυτική Ευρώπη, η οποία εδραιώθηκε στα ερείπια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και κληρονόμησε τις αξίες της Μεταρρύθμισης, του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης. Από την άλλη ο Χέγκελ, ως θιασώτης της Γαλλικής Επανάστασης η οποία ήρθε σε σύγκρουση στρατιωτικά και ιδεολογικά με τον γερμανικό εθνικισμό, δεν θα ήταν λογικό να θεωρηθεί ακραιφνής απολογητής εθνικιστικών τάσεων⁶⁰.

57. Καρλ Πόππερ, *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, (Αθήνα: Παπαζήση, 2021), 395.

58. Πόππερ, *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, 359.

59. Πόππερ, *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, 403.

60. Χρύσης, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 199.

Από την άλλη όμως, η ίδια η θεωρησιακή οπτική της φιλοσοφίας της Ιστορίας δέχθηκε κριτική από τους ίδιους τους ιστορικούς επιστήμονες. Αυτοί απορρίπτουν κάθε προσπάθεια χρήσης «απριορικών» μοντέλων ερμηνείας των γεγονότων⁶¹. Ταυτόχρονα απορρίπτεται οποιαδήποτε ηθική ή μεταφυσική θεώρηση που παρέχει η θεωρησιακή φιλοσοφία, η οποία επιχειρεί να δώσει έναν «λόγο» για να συμβαίνει το καθετί. Όμως ο ιστορικός επιστήμονας αναζητά αίτια και σκοπούς και όχι κάποια κρυφή «λογική» που μπορεί να καθοδηγεί τα γεγονότα⁶².

Πάντως, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι παρά το γεγονός ότι η θεωρησιακή οπτική δεν βρήκε ιδιαίτερη υποστήριξη χρόνια μετά το θάνατο του Χέγκελ, η οπτική αυτή άλλαξε τον τρόπο μελέτης της Ιστορίας και την ιστοριογραφία. Η ιστοριογραφία του 18^{ου} αιώνα άλλαξε προς μια περισσότερο βαθυστόχαστη οπτική, η οποία αναζητά την συνάφεια και την συνοχή των γεγονότων και όχι την απλή καταγραφή τους όπως γινόταν ως τότε. Επίσης, η εγελιανή οπτική προσέδωσε μια απόπειρα «εξωτερικής» ερμηνείας των γεγονότων αποστασιοποιημένη από το γεγονός καθ' αυτό⁶³. Το βέβαιο είναι ότι η θεωρησιακή οπτική εμπλούτισε τις μεθόδους της ιστορικής μελέτης και γραφής, βοηθώντας στην περισσότερο σφαιρική διερεύνηση των γεγονότων. Η στείρα περιγραφή των συμβάντων, έδωσε τη θέση της σε περισσότερο διεισδυτικές προσεγγίσεις, μετά την εμφάνιση της εγελιανής οπτικής στη φιλοσοφία της ιστορίας.

61. Walsh, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 223.

62. Walsh, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 224.

63. Walsh, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 231.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΑΡΞ

Α) Σύνδεση με την εγελιανή φιλοσοφία

Η εγελιανή φιλοσοφία αποτέλεσε μία από τις βάσεις της μαρξικής ιδεολογίας, καθώς είναι γνωστό πως η μαρξική θεωρία στηρίχθηκε στη γερμανική φιλοσοφία, στην αγγλική οικονομική θεωρία και στη γαλλική σοσιαλιστική ιδεολογία. Ο Μαρξ, ανήκοντας αρχικά στην αριστερή πτέρυγα των Νεοεγελιανών, υπήρξε θιασώτης της εγελιανής διαλεκτικής ως φορέα ανατροπής, σε αντίθεση με τους συντηρητικούς Νεοεγελιανούς, οι οποίοι υιοθετούσαν την περισσότερο σταθεροποιητική εκδοχή της εγελιανής οπτικής περί κράτους⁶⁴.

Ο Μαρξ λοιπόν χρησιμοποίησε τη φιλοσοφία του Χέγκελ με δύο τρόπους: είτε υιοθετώντας στοιχεία και έννοιες της για τη δική του φιλοσοφική δομή, είτε επιχειρώντας να ανατρέψει αυτές τις φιλοσοφικές αρχές ώστε να στηρίξει πάνω σε νέες αρχές τη δική του φιλοσοφική θεώρηση. Η μαρξική θεωρία εκκινεί με μια επίθεση κατά της υπάρχουσας ως τότε φιλοσοφίας. Είναι περίφημη η φράση «οι φιλόσοφοι έχουν απλώς εξηγήσει τον κόσμο με διάφορους τρόπους, αυτό που έχει σημασία είναι να τον αλλάξουμε», από την 11^η θέση για τον Φόιερμπαχ. Αντιτίθεται ο Μαρξ στη στατική έννοια της φιλοσοφίας. Δεν αποδέχεται το ρόλο της ως «γλαύκας της Αθηνάς» που πετά το σούρουπο, επιχειρώντας να ερμηνεύσει τα γεγονότα. Η φιλοσοφία του Μαρξ είναι μοχλός εξέλιξης, αφετηρία αλλαγής. Όπως λέει στην *Κριτική της εγελιανής φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, η φιλοσοφία είναι η κεφαλή της χειραφέτησης του ανθρώπου και μοχλός εξάλειψης του προλεταριάτου⁶⁵. Η φιλοσοφία πρέπει να είναι κομμάτι της ζωής και της κοινωνίας.

Στην προσπάθεια αυτής της «εκκοσμίκευσης» της φιλοσοφίας, ο Μαρξ έρχεται σε σύγκρουση με τον γερμανικό ιδεαλισμό και βασικά με τον τελευταίο εκπρόσωπο του, τον Χέγκελ. Απορρίπτει τη λειτουργία της Ιδέας και άλλων κατηγοριών λογικής, αφαίρεσης και αφηρημένης πραγματικότητας ως υποκειμένων στην εγελιανή φιλοσοφία⁶⁶. Είδαμε νωρίτερα ότι πηγή της εγελιανής

64. W. Blumenberg, *Karl Marx*, (Αθήνα: Πλέθρον, 2000), 44.

65. Karl Marx, *Κριτική της εγελιανής φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, (Αθήνα: Παπαζήσης, 2023), 48

66. Marx, *Κριτική της εγελιανής φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, 70.

εκδοχής της φιλοσοφίας της ιστορίας είναι η Ιδέα και η πραγμάτωση της στον κόσμο και στην ιστορία. Καθίσταται έτσι το βασικό υποκείμενο της ιστορίας, ενώ τα γεγονότα, οι άνθρωποι, οι λαοί είναι κατηγορούμενά της. Ο Μαρξ όμως αναστρέφει αυτή την οπτική υποκειμένου και αντικειμένου και θέτει ως υποκείμενο της ιστορίας τον άνθρωπο και τις κοινωνικές τάξεις, αφήνοντας άυλες έννοιες εκτός της φιλοσοφικής πρακτικής⁶⁷. Με τον τρόπο αυτό απορρίπτεται ο γερμανικός ιδεαλισμός, αντικαθιστάμενος από τον μαρξικό υλισμό. Επιχείρησε δηλαδή ο Μαρξ, σύμφωνα με τη γνωστή φράση του από τον επίλογο της δεύτερης έκδοσης του *Κεφαλαίου*, να αναστρέψει την εγελιανή διαλεκτική η οποία «στηριζόταν ως τότε στο κεφάλι», ώστε «να στηριχθεί στα πόδια της»⁶⁸.

Παρ' όλα αυτά, η εγελιανή διαλεκτική, έστω και σε άλλες βάσεις, αποτελεί πηγή της μαρξικής φιλοσοφίας. Τίθεται σε υλικές βάσεις πλέον, δημιουργώντας έτσι τον διαλεκτικό υλισμό⁶⁹, έναν όρο που εισήγαγαν οι επίγονοί του και όχι ο ίδιος ο Μαρξ. Η διαλεκτική του Μαρξ δεν εκκινεί από το Πνεύμα και τη Λογική. Δεν είναι το Πνεύμα που δημιουργεί τον άνθρωπο, το κράτος, την κοινωνία, τη θρησκεία, όπως εμφανίζεται στον Χέγκελ⁷⁰. Τουναντίον, η ιστορία και η ανθρώπινη δημιουργία εκκινούν από τη φύση. Ο αισθητός κόσμος είναι αυτός που διαμορφώνει τον άνθρωπο και την κοινωνία. Ομοίως, η διαλεκτική δεν εδράζεται στις έννοιες και στην πορεία του Πνεύματος, αλλά στην εξέλιξη των κοινωνιών και την πάλη των τάξεων. Αυτό που διαμορφώνει την ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών και των πολιτισμών είναι η πάλη μεταξύ των τάξεων διαχρονικά. Η ανθρώπινη ιστορία εκκινεί από τη φύση και τη φυσική ιστορία λοιπόν⁷¹. Γι' αυτό και η μαρξική φιλοσοφία αντιστρέφοντας την εγελιανή διαλεκτική, έχει πορεία από τη γη προς τον ουρανό και όχι από τον ουρανό προς τη γη⁷². Και, δεδομένου ότι ο άνθρωπος είναι ένα φυσικό ον, η ερμηνεία της κίνησης στην ιστορία μπορεί να γίνει μόνο βάσει της φυσιοκρατικής προσέγγισης⁷³.

67. Marx, *Κριτική της εγελιανής φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, 62.

68. Ανγύ Λεφέβρ, *Καρλ Μαρξ, η ζωή και η φιλοσοφία του*, (Αθήνα: Ελεύθερος τύπος, 2004), 28.

69. Λεφέβρ, *Καρλ Μαρξ, η ζωή και η φιλοσοφία του*, 26.

70. Καρλ Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, 1844*, (Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2012), 181.

71. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, 1844*, 135.

72. Καρλ Μαρξ, Φρίντριχ Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία, τόμος Α'*, (Αθήνα: Gutenberg, 1997), 67.

73. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, 1844*, 189.

Η διαλεκτική του Χέγκελ εκφράζεται στην ιστορία με τη μορφή συνεχών μεταμορφώσεων του Πνεύματος. Η διαλεκτική στην εξέλιξη των πολιτισμών στηρίζεται στην κάθε φορά σύλληψη του Πνεύματος από διαφορετικό λαό. Τουναντίον, η διαλεκτική στη μαρξική σκέψη στηρίζεται στην αντίθεση και την πρόοδο της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση. Η ανθρώπινη ιστορία συνίσταται στην πορεία της εκμετάλλευσης της φύσης, μέσω της εργασίας, από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις κάθε φορά. Ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τη φύση για να παράγει τα αγαθά που είναι απαραίτητα για την ύπαρξή του και, μέσω αυτής, εξελίσσεται διαμορφώνοντας κοινωνίες και κοινωνικές τάξεις. Η εργασία, απαραίτητη για την εκμετάλλευση της φύσης, είναι όμως εκείνη που εν τέλει θα προκαλέσει την αντιπαράθεση μεταξύ των τάξεων και την αποξένωση και αλλοτρίωση του ανθρώπου⁷⁴. Τις έννοιες αυτές θα τις συναντήσουμε και παρακάτω.

Τον διαλεκτικό ρόλο της εργασίας όμως στη διαμόρφωση του ανθρώπου, τον έχει εντοπίσει ήδη ο Μαρξ στην εγελιανή *Φαινομενολογία του Πνεύματος*. Η διαλεκτική, ως πορεία άρνησης και αποπομπής στοιχείων προς όφελος της προόδου και της εξέλιξης, υποστασιοποιείται στην εργασία. Η εργασία μετουσιώνει και εξελίσσει το ανθρώπινο ον, κάνοντάς το να ενεργοποιήσει όλες τις δυνάμεις του. Αυτή η ενεργοποίηση των δυνάμεων που γίνεται με τη συνεργασία όλης της ανθρωπότητας, είναι που προκαλεί την εξέλιξη της ιστορίας⁷⁵.

Η εγελιανή διαλεκτική απαντάται στη μαρξική φιλοσοφία της ιστορίας, μέσω της διαμόρφωσης της αρνητικής κατάστασης εντός μιας δεδομένης συνθήκης, η οποία τελικά θα ανατρέψει τη συνθήκη αυτή. Ακρως διαλεκτική άλλωστε είναι η διατύπωση, στο *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, ότι η αστική τάξη παράγει η ίδια τα όπλα και την κοινωνική ομάδα που θα την ανατρέψει. Όπως λέει χαρακτηριστικά ο Μαρξ, «η αστική τάξη παράγει τους ίδιους τους νεκροθάφτες της»⁷⁶.

Εκεί που ταυτίζεται η μαρξική με την εγελιανή διαλεκτική της ιστορίας, είναι στο ρόλο της ελευθερίας και της αναγκαιότητας⁷⁷.

74. Κώστας Παπαϊωάννου, *Φιλοσοφία και Τεχνική, ο διάλογος Μαρξ- Χέγκελ (II)*, (Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, 1994), 44.

75. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, 1844*, 183.

76. Καρλ Μαρξ, Φρίντριχ Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2007), 40.

77. Χρύσης, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 216.

Η αναγκαιότητα είναι αυτή που θέτει τους νόμους βάσει των οποίων κινείται η ιστορία. Η ανθρώπινη πορεία είναι δεδομένη σύμφωνα με νόμους διαλεκτικής υφής. Οι αντιθέσεις εντός των κοινωνικών συστημάτων είναι αυτές που οδηγούν στην ανατροπή τους⁷⁸. Η πορεία όμως της διαλεκτικής της ιστορίας, οδηγεί, τόσο για το Χέγκελ όσο για τον Μαρξ, στην ελευθερία. Στην εγελιανή οπτική, η ελευθερία αυτή αφορά το Πνεύμα, ενώ στη μαρξική οπτική αφορά τον ίδιο τον άνθρωπο και την απελευθέρωσή του από κάθε εκμετάλλευση, όπως αυτή θα έρθει στην κομμουνιστική-αταξική κοινωνία. Στην εγελιανή οπτική βασικοί δρώντες στο ιστορικό προσκήνιο είναι οι λαοί, ενώ στον Μαρξ οι κοινωνικές τάξεις. Μία ακόμα διαφορά στη διαλεκτική οπτική είναι ότι η ανθρώπινη ευτυχία υποστασιοποιείται στην παρούσα κατάσταση εντός του «γερμανικού κόσμου» σύμφωνα με την εγελιανή οπτική, ενώ στην μαρξική οπτική η ελευθερία και η ευτυχία θα έρθουν στο μέλλον. Δεν υφίστανται ακόμα, εφόσον η ανθρώπινη εκμετάλλευση συνεχίζεται⁷⁹.

Εδώ όμως έρχεται και μια ακόμα αντίθεση στη φιλοσοφική οπτική της ιστορίας και αυτή αφορά το ρόλο του κράτους. Ενώ στον Χέγκελ το κράτος αποτελεί τόπο πραγμάτωσης της ελευθερίας, στον Μαρξ η ελευθερία αποκτάται μόνο με την αποσάθρωση του κρατικού σχηματισμού⁸⁰. Το κράτος με τη δομή του δεσμεύει τον άνθρωπο. Το κρατικό εποικοδόμημα, κατά την μαρξική οπτική, έχει τρία επίπεδα: το οικονομικό υπόβαθρο στο οποίο ενυπάρχουν οι σχέσεις παραγωγής, το νομικό και πολιτικό επίπεδο και το ιδεολογικό επίπεδο πάνω από αυτά. Η ιδεολογία που κυριαρχεί είναι αυτή της άρχουσας τάξης κάθε φορά, ενώ και το νομικό και πολιτικό σύστημα εξυπηρετούν την άρχουσα τάξη και την σταθεροποίηση της υπάρχουσας κρατικής δομής. Το οικονομικό υπόβαθρο όμως, που στηρίζει όλη την κοινωνική δομή, είναι αυτό που εμπεριέχει όλες τις κοινωνικές τάξεις και τις μεταξύ τους σχέσεις. Οι σχέσεις αυτές, όπως θα δούμε παρακάτω, διαφοροποιούνται βάσει της εργασίας και της κατοχής ή όχι των μέσων παραγωγής. Αυτές οι σχέσεις είναι επίσης εκείνες που διαμορφώνουν την κοινωνική συνείδηση, το Είναι του ανθρώπου⁸¹. Ο σταθερός αυτός κρατικός σχηματισμός με τους μηχανισμούς του, υποδουλώνει τον άνθρωπο

78. Μαρκούζε, *Λογική και Επανάσταση τόμος Β*, 86.

79. Walsh, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 240.

80. Χρύσης, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 220.

81. Καρλ Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2011), 19.

και τον μετατρέπει σε γρανάζι του συστήματος. Πώς όμως θα επέλθει η ελευθερία σύμφωνα με τη μαρξική φιλοσοφία; Η ελευθερία μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της επανάστασης. Η επανάσταση είναι εκείνη που κινεί την ιστορία⁸².

B) Η επανάσταση και το προλεταριάτο

Πότε όμως είναι ώριμες οι συνθήκες για να συμβεί μία επανάσταση; Δύο όροι πρέπει να πληρούνται: αφ' ενός να έχουν πλήρως αναπτυχθεί οι παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας, αφ' ετέρου να έχουν αναπτυχθεί μέσα στην παλιά κοινωνία οι συνθήκες ύπαρξης της καινούριας⁸³. Ως παραγωγικές δυνάμεις, ορίζει ο Μαρξ τον συνδυασμό της εργασίας, της εργατικής δύναμης δηλαδή, με τα μέσα παραγωγής⁸⁴. Όπου ως μέσα παραγωγής, ορίζεται το αντικείμενο εργασίας (πρώτη ύλη επί της οποίας εργάζεται ο εργαζόμενος) και τα μέσα εργασίας (εργαλεία, υποδομές, εργαστήρια)⁸⁵. Η ανάπτυξη αυτή των παραγωγικών δυνάμεων είναι προοδευτική μέσα στην ιστορία. Οι εξελίξεις στην τεχνική και στην επιστήμη τροποποιούν και εξελίσσουν, τόσο τα μέσα παραγωγής, όσο και την εργασία. Διαφορετικά, για παράδειγμα, εργάζεται κάποιος χρησιμοποιώντας ένα πέτρινο εργαλείο και διαφορετικά χρησιμοποιώντας μια σύγχρονη μηχανή. Με τον τρόπο αυτό, ο συνδυασμός της εργασίας με τα μέσα παραγωγής δημιουργεί δυνάμεις που προκαλούν την παραγωγή: τις παραγωγικές δυνάμεις. Αυτές προφανώς εξελίσσονται και αναπτύσσονται ιστορικά. Άλλες, ας πούμε, ήταν οι παραγωγικές δυνάμεις στη λίθινη εποχή και άλλες στην περίοδο του καπιταλισμού.

Η πλήρης ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων λοιπόν, είναι προϋπόθεση για την επανάσταση, διότι αυτή προκαλεί ρήξη με τις σχέσεις παραγωγής. Σχέσεις παραγωγής είναι οι σχέσεις που υφίστανται, σε κάθε ιστορική εποχή, μεταξύ του εργαζομένου και του κατόχου των μέσων παραγωγής. Θα δούμε παρακάτω, στην περιοδολόγηση της ιστορίας όπως την κάνει ο Μαρξ, ότι η ιδιοκτησία

82. Μαρξ, Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος Α', 87.

83. Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, 20.

84. Marta Harnecker, *Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού*, (Αθήνα: Παπαζήση, χ.χ.), 58.

85. Harnecker, *Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού*, 25.

των μέσων παραγωγής είναι αποφασιστική τόσο για την παραγωγική διαδικασία, όσο όμως και για την απόπειρα ανατροπής των κοινωνικών δομών. Άλλωστε, συχνά ο εργαζόμενος δεν είναι ο ίδιος και ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής και αυτό δημιουργεί ρωγμές στις σχέσεις παραγωγής. Όταν λοιπόν οι παραγωγικές δυνάμεις και οι σχέσεις παραγωγής έρχονται σε αντίφαση μεταξύ τους, τότε δημιουργείται επαναστατική κατάσταση, προκειμένου να δημιουργηθούν νέες παραγωγικές σχέσεις που θα εξυπηρετούν τις αναπτυγμένες παραγωγικές δυνάμεις.

Με βάση τη μαρξική θεωρία περί οικονομικής βάσης και εποικοδομήματος (πολιτικό, ιδεολογικό επίπεδο), διαπιστώνουμε ότι η επανάσταση εκκινεί από το οικονομικό επίπεδο και εν τέλει καταστρέφει όλο το κοινωνικό οικοδόμημα⁸⁶. Πρωταρχική λοιπόν σε μια επαναστατική πρακτική είναι η ρωγμή στην οικονομική υποδομή της κοινωνίας.

Όμως εκτός από την αντίφαση μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής, μία ακόμα προϋπόθεση έχει τεθεί ως αναγκαία για την επαναστατική διαδικασία: η ανάπτυξη, εντός της παλιάς κοινωνίας, των συνθηκών ύπαρξης της νέας κοινωνικής δομής. Πρέπει, με άλλα λόγια, να έχει αναπτυχθεί η νέα κοινωνική τάξη η οποία θα ανατρέψει το κοινωνικό οικοδόμημα, θα κυριαρχήσει επί των άλλων τάξεων και τελικά θα ορίσει τις νέες σχέσεις παραγωγής οι οποίες θα επικρατήσουν στη νέα κοινωνία. Αυτό έχει συμβεί σε κάθε περίπτωση μετάβασης από τη μία κοινωνική δομή στην επόμενη: ασιατική, αρχαία, φεουδαρχική, αστική⁸⁷. Αυτό οφείλει να συμβεί και για τη μετάβαση από την καπιταλιστική προς την κομμουνιστική-αταξική κοινωνία. Και ο μοχλός που θα οδηγήσει σε αυτή τη μετάβαση, η κοινωνική τάξη που θα ανατρέψει το οικονομικό υπόβαθρο και όλη την κοινωνική δομή τελικά, είναι το προλεταριάτο.

Το προλεταριάτο είναι το σύνολο των εργαζομένων σε μια αστική κοινωνία, οι οποίοι πωλούν την εργατική τους δύναμη έναντι μισθού, όμως από την άλλη δεν κατέχουν τα μέσα παραγωγής. Η αστική κοινωνία είναι η πρώτη κοινωνική δομή ιστορικά, στην οποία οι εργαζόμενοι δεν είναι ταυτόχρονα και ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής. Θα δούμε αργότερα τις σχέσεις εργασίας και ιδιοκτησίας στις προγενέστερες της αστικής, κοινωνικές δομές. Ο κάτοχος της εργατικής δύναμης (εργάτης) συναντά τον κάτοχο του κεφαλαίου

86. Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, 19.

87. Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, 20.

(αστός- κεφαλαιοκράτης) και του εκχωρεί, έναντι αμοιβής, την εργατική του δύναμη. Και αυτό προφανώς γίνεται για λόγους βιοπορισμού του εργάτη. Κεφάλαιο κατά την μαρξική ανάλυση, είναι όχι μόνο το χρήμα το οποίο διαθέτει ο κεφαλαιοκράτης, αλλά και τα μέσα παραγωγής. Ο εργάτης, ο προλετάριος δηλαδή, έρχεται σε επαφή με τον κάτοχο του χρήματος και ταυτόχρονα ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής. Το μόνο που διαθέτει ο προλετάριος είναι η εργατική του δύναμη. Θα δούμε αργότερα πώς ιστορικά έχασε τα μέσα παραγωγής ο εργάτης και αυτά εκχωρήθηκαν στην αναδυόμενη, εκείνη την εποχή, αστική τάξη. Ο εργάτης, ερχόμενος τελικά σε επαφή με τον αστό, προσφέρει εργατική δύναμη και παίρνει, ως αντάλλαγμα, μισθό και μόνο. Ο εργάτης δηλαδή, δεν διαθέτει ούτε τα μέσα παραγωγής, αλλά ούτε και τα προϊόντα παραγωγής. Έχει απεμπολήσει το δικαίωμα ιδιοκτησίας και στα δύο αυτά υλικά αγαθά. Ζει μόνο χάρη στο μισθό του. Ο Μαρξ στο Κεφάλαιο αναλύει λεπτομερώς τον τρόπο με τον οποίο ο κεφαλαιοκράτης εκμεταλλεύεται τον εργάτη, προσφέροντάς του όσο γίνεται λιγότερο μισθό, ίσα- ίσα για την επιβίωσή του, ενώ ο ίδιος καρπώνεται την υπεραξία της εργασίας αυτής, δηλαδή το περίσσειμα της αξίας των παραγόμενων αγαθών έναντι του παρεχόμενου μισθού.

Η θέση αυτή του προλεταριάτου στην αστική κοινωνική δομή εισάγεται στη μαρξική φιλοσοφία με δύο ακόμα έννοιες: αυτές της αποξένωσης και της αλλοτρίωσης. Η αλλοτρίωση είναι έννοια που συναντήσαμε και στον Χέγκελ νωρίτερα και δηλώνει την απώλεια της υποκειμενικότητας από το άτομο μετά τη διάλυση της αρχαίας «πόλεως». Η μαρξική αλλοτρίωση από την άλλη, είναι συνέπεια της αποξένωσης του ανθρώπου- εργάτη από το προϊόν της εργασίας του. Φιλοσοφικά οριζόμενη, η αποξένωση είναι η απώλεια της σύνδεσης της συνείδησης με την αισθητηριακή πραγματικότητα. Η απώλεια επαφής μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, η απώλεια επαφής του ανθρώπινου Είναι με την αντικειμενική πραγματικότητα, όπως αυτή ορίζεται, βάσει της εργασίας και του προϊόντος της, στη μαρξική σκέψη⁸⁸. Η εγελιανή οπτική δηλαδή της αλλοτρίωσης, μετουσιώνεται από τον Μαρξ σε χειροπιαστή εκδοχή, ορίζοντας την αποξένωση και την αλλοτρίωση ως απώλεια επαφής του ατόμου με κομμάτι του ίδιου του εαυτού του, που είναι το προϊόν της δικής του εργασίας. Διχάζεται δηλαδή το άτομο, το Είναι του, μεταξύ της ίδιας

88. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, 1844, 180.

της συνείδησής του και του αντικειμενικού κόσμου που είναι το προϊόν της εργασίας. Τελικά, τμήμα του ατομικού Είναι μετατρέπεται σε αντικείμενο, αντιπαρατιθέμενο με την ίδια τη συνείδηση⁸⁹. Αυτή είναι η μαρξική αποξένωση, προέκταση της εγγελιανής, αλλά στη βάση της εργασίας και του προϊόντος αυτής.

Η αλλοτρίωση αποτελεί προέκταση της έννοιας της αποξένωσης. Ξεκινά από τη μετατροπή της εργασίας σε αντικείμενο το οποίο απομακρύνεται οριστικά από τον δημιουργό του. Ένα κομμάτι δηλαδή του ατόμου χάνεται, πωλείται, εκχωρείται σε άλλον. Η πραγμάτωση της εργασίας, η παραγωγή δηλαδή του προϊόντος της, γίνεται αντικείμενο ξένο προς τον ίδιο τον δημιουργό⁹⁰. Η αλλοτρίωση όμως έχει και μια συνολικά κοινωνική διάσταση. Αναφέρεται δηλαδή στην ιστορική εκείνη στιγμή όπου οι υπάρχουσες κοινωνικές δομές εγκλωβίζουν τις παραγωγικές δυνάμεις. Είναι η στιγμή που οι παραγωγικές δυνάμεις θα πρέπει οπωσδήποτε να διαρρήξουν τις σχέσεις παραγωγής, ώστε να αρθεί αυτή η αντίφαση και να διαμορφωθεί ένας νέος κοινωνικός σχηματισμός. Η αλλοτρίωση τελικά, κατά τη μαρξική οπτική της φιλοσοφίας, είναι ο μοχλός της ιστορικής εξέλιξης, της καταστροφής του παλιού και του σχηματισμού του νέου κοινωνικού οικοδομήματος⁹¹.

Ο προλετάριος λοιπόν βιώνει μια άρνηση από διαλεκτικής άποψης. Δεν έχει στην ιδιοκτησία του τα μέσα παραγωγής, δεν κατέχει το προϊόν της εργασίας του και ουσιαστικά δεν ζει όπως ο αστός, αλλά απλώς επιβιώνει για να στηρίξει την καπιταλιστική παραγωγή με την εργασία του. Το προλεταριάτο εκφράζει την άρνηση του καπιταλισμού, είναι ο μοχλός της ανατροπής του και το μέσο κίνησης της ιστορίας⁹². Η πώληση της εργατικής δύναμης και η εκχώρηση κάθε δικαιώματος ιδιοκτησίας στον κεφαλαιοκράτη, διαμορφώνει τελικά μια τάξη η οποία ζει υπό συνθήκες εντελώς διαφορετικές από τις άλλες τάξεις. Ζει σε κατάσταση εξαθλίωσης και δεν έχει τις αρχές του κέρδους, του πατριωτισμού, της ιδιοκτησίας, του ατομικισμού, που έχει η αστική τάξη και, εν τέλει, η εντεινόμενη αντίθεση αυτή θα οδηγήσει στην επαναστατική ρήξη της καθεστηκυίας κοινωνικής δομής⁹³.

89. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, 1844, 181.

90. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, 1844, 86.

91. Λεφέβρ, *Καρλ Μαρξ, η ζωή και η φιλοσοφία του*, 69.

92. Κώστας Παπαϊωάννου, *Κράτος και Φιλοσοφία, ο διάλογος Μαρξ- Χέγκελ*, (Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις «Κομμούνα», 1990), 95.

93. Ετιέν Μπαλιμπάρ, *Η φιλοσοφία του Μαρξ*, (Αθήνα: Νήσος, 1999), 38.

Μάλιστα, όσο περισσότερο εξελίσσεται η τεχνολογική πρόοδος και ενισχύονται τα μέσα παραγωγής και η διαδικασία της εργασίας και της παραγωγής, τόσο η αντίθεση μεταξύ του πλούτου του κεφαλαιούχου και της φτώχειας του εργαζόμενου θα ενισχύεται επίσης⁹⁴. Αυτή η εξέλιξη των μέσων παραγωγής και των παραγωγικών δυνάμεων είναι εν τέλει αναγκαία, όπως έχει ειπωθεί ήδη, ώστε να οδηγηθεί η κοινωνία στην ανατροπή της δομής της, υπέρ μιας νέας αταξικής δομής. Η αντίθεση μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων είναι αναγκαία για την επαναστατική πράξη, αλλά άλλο τόσο αναγκαία είναι και η απόκτηση ταξικής συνείδησης από την πλευρά του προλεταρίου. Αυτό επιτυγχάνεται με την όξυνση των ταξικών αντιθέσεων και την προϊούσα εξαθλίωση της εργατικής τάξης, οι οποίες είναι απαραίτητες ώστε, υπό κατάλληλη ιδεολογική και κομματική καθοδήγηση όπως θα πουν αργότερα άλλοι μαρξιστές στοχαστές, να οδηγηθεί το προλεταριάτο στην επανάσταση⁹⁵. Άλλωστε, όπως λέει ο ίδιος ο Μαρξ, είναι απαραίτητη προϋπόθεση η καταπίεση μιας τάξης ώστε να οδηγηθεί αυτή στην επαναστατική ρήξη του κατεστημένου⁹⁶.

Το προλεταριάτο τελικά μετατρέπεται σε μία επαναστατική τάξη, τη μόνη επαναστατική τάξη σε μία κοινωνία, σε αντίθεση με τις άλλες τάξεις οι οποίες δεν επιθυμούν την ανατροπή και λειτουργούν αντιδραστικά⁹⁷. Μην ξεχνάμε βέβαια επίσης ότι το προλεταριάτο αρχικά συμμαχισε με την αστική τάξη, ώστε αυτή να έρθει στο κοινωνικό προσκήνιο. Αγωνίστηκε μαζί της εναντίον των φεουδαρχών και αριστοκρατών, εναντίον τμημάτων της αστικής τάξης και ακόμα και εναντίον της αστικής τάξης άλλων χωρών. Η μαχητικότητα αυτή προετοιμάζει το προλεταριάτο ώστε να συγκρουστεί τελικά και να ανατρέψει την αστική τάξη⁹⁸. Η επαναστατική αυτή πρακτική θα είναι μακροχρόνια αλλά τελικά νικηφόρα, προεξοφλεί ο Μαρξ, σε αντίθεση με τις αστικές επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα που υπήρξαν έντονες αλλά βραχύβιες⁹⁹.

94. Καρλ Μαρξ, *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2022), 17.

95. Μαρκούζε, *Λογική και Επανάσταση τόμος Β*, 87.

96. Marx, *Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, 42.

97. Μαρξ, Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, 38.

98. Μαρξ, Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, 37.

99. Karl Marx, «Η 18^η Μπριμέρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη», στο *Karl Marx, Κείμενα από τη δεκαετία του 1850, ανθολογήματα, τόμος Α'*, (Αθήνα: ΚΨΜ, 2018), 310.

Εν τέλει, το προλεταριάτο καλείται να δικαιώσει τον ιστορικό του ρόλο και από φιλοσοφικής απόψεως, μετατρεπόμενο σε τάξη «δί' εαυτήν» και προωθώντας την κοινωνική ανατροπή, την εξέλιξη και την κίνηση της ιστορίας¹⁰⁰. Παράλληλα, όπως είδαμε και νωρίτερα, η ίδια η φιλοσοφία δεν μπορεί να ολοκληρωθεί όταν υφίσταται ακόμα το προλεταριάτο. Η εξάλειψη του τελευταίου είναι ο μόνος τρόπος ώστε η ίδια η φιλοσοφία να αποκτήσει νόημα¹⁰¹.

Γ) Περιοδολόγηση της ιστορίας- Ιστορικός Υλισμός

Έχοντας εξετάσει αυτές τις έννοιες της μαρξικής φιλοσοφίας της Ιστορίας, ας δούμε λίγο αναλυτικότερα πώς περιγράφεται η εξέλιξη και εναλλαγή των κοινωνικών δομών στη βάση των συνεχών ταξικών αγώνων. Βασικό κείμενο ερμηνείας της φιλοσοφίας της ιστορίας από τη μαρξική οπτική είναι η *Γερμανική Ιδεολογία*. Εδώ αναλύεται η υλιστική θεώρηση της ιστορίας και εξετάζεται η μετάβαση των κοινωνιών από τον αρχέγονο τύπο, στον αρχαίο, στον φεουδαρχικό και εντέλει στον σύγχρονο τον αστικό. Παράλληλα, το έργο του Μαρξ *Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*, εντοπίζει αυτή τη μετάβαση στη βάση των αλλαγών στον τομέα της ιδιοκτησίας και της εργασίας. Παρενθετικά, να επισημάνουμε πως η ιστορική περιοδολόγηση του Μαρξ και η διάκριση σε ασιατική, αρχαία, φεουδαρχική και σύγχρονη περίοδο, ομοιάζει με την περιοδολόγηση που είχαμε δει στον Χέγκελ με τη διαίρεση στην ασιατική, την ελληνορωμαϊκή, και τη γερμανική- δυτική εποχή.

Η υλιστική βάση της ιστορίας κατά τον Μαρξ εκκινεί από την απλή διαπίστωση πως, ο άνθρωπος για να έχει δυνατότητα ύπαρξης, οφείλει να παράγει ο ίδιος τις υλικές εκείνες προϋποθέσεις ώστε να καταστεί ικανή η επιβίωσή του¹⁰². Δεν υφίσταται προφανώς ανθρώπινη ιστορία, χωρίς την παρουσία του ανθρώπου. Και ο άνθρωπος, σε αντίθεση με τους άλλους ζωντανούς οργανισμούς, μπορεί ο ίδιος να παράγει τα αγαθά εκείνα που είναι αναγκαία για την ύπαρξή του. Και η παραγωγή αυτή των αγαθών επιτυγχάνεται μέσω της εργασίας.

100.Χρύσης, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 212.

101.Μαρχ, *Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, 49.

102.Μαρξ, Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος Α', 61.

Ο μαρξικός υλισμός έρχεται να ολοκληρώσει τις ως τότε υλιστικές θεωρίες οι οποίες ήταν ατελείς. Ακόμα και ο Φόιερμπαχ ο οποίος αν και επίγονος του Χέγκελ θέλησε να προσδώσει μια υλιστική θεώρηση στη φιλοσοφία, πάλι είναι ατελής στην οπτική του¹⁰³. Διαχωρίζει πλήρως τον υλικό εξωτερικό κόσμο από το υποκείμενο και τη συνείδησή του, αφήνοντας έτσι χώρο για την ιδεαλιστική οπτική της φιλοσοφίας, ενώ ταυτόχρονα αποδέχεται τη θρησκευτική επικυριαρχία στον μη υλικό κόσμο. Διχάζει έτσι το ανθρωπινό υποκείμενο από τον αντικειμενικό κόσμο, ωθώντας το στη θεολογική προσέγγιση του ιδεαλισμού (1^η θέση για τον Φόιερμπαχ)¹⁰⁴. Όμως μόνο αν τεθεί το ατομικό υποκείμενο κυρίαρχος της φιλοσοφικής θεώρησης και εντός αυτού τοποθετηθούν τόσο η συνειδησιακή υποκειμενικότητα, όσο και η αντικειμενική θεώρηση του αισθητού κόσμου, τότε μόνο θα μπορεί να ιδωθεί το άτομο ως ο μοχλός της επαναστατικής οπτικής και της ανατροπής των δεδομένων καταστάσεων. Ο μαρξικός υλισμός λοιπόν, από τη μια παραμερίζει κάθε ιδεαλιστική προσέγγιση του ατόμου και των πράξεών του, ενώ από την άλλη εξετάζει τον κοινωνικό και ιστορικό ρόλο των μαζών και των τάξεων και όχι του μεμονωμένου ατόμου¹⁰⁵.

Ο μαρξικός ιστορικός υλισμός λοιπόν, εκκινεί από το απλό γεγονός ότι η ύλη είναι απαραίτητη για την επιβίωση του ατόμου αλλά και για την παραγωγή του ίδιου του είδους. Απαραίτητη για την υλική παραγωγή είναι η εργασία επί των αντικειμένων εργασίας, δηλαδή επί της γης και των πρώτων υλών. Οπότε, αδιαχώριστη με την υλιστική ιστορική οπτική είναι και η θέση της εργασίας ιστορικά, αλλά και η νομή της γης και των μέσων εργασίας.

Ιστορικά λοιπόν, αρχικά εμφανίζεται η μορφή της ιδιοκτησίας της φυλής, η οποία κατέχει ένα σύνολο γης που μπορεί να ελέγξει. Η κοινωνική διαστρωμάτωση είναι ακόμα υποτυπώδης, όπως υποτυπώδης είναι και ο καταμερισμός της εργασίας. Η ιδιοκτησία είναι ομαδική χωρίς ίχνος ατομικότητας. Η εργασία γίνεται με αρχέγονα εργαλεία και στόχος της προφανώς είναι μόνο η παραγωγή αγαθών για την επιβίωση και την αναπαραγωγή του είδους¹⁰⁶.

103. Β. Ι. Λένιν, *Για τον Μαρξ και το μαρξισμό*, (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2002), 31.

104. Καρλ Μαρξ, «Θέσεις για τον Φόιερμπαχ», στο *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος Α', (Αθήνα: Gutenberg, 1997).

105. Λένιν, *Για τον Μαρξ και το μαρξισμό*, 39.

106. Μαρξ, Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος Α', 63.

Να κάνουμε εδώ μία επισήμανση: ο Μαρξ, στο κείμενο της *Γερμανικής Ιδεολογίας* το οποίο έχει γραφτεί το 1845-46, περιοδολογεί την Ιστορία εκκινώντας από την φυλετική δομή και μετά περιγράφει την αρχαϊκή, τη φεουδαρχική και τη σύγχρονη. Στα κατοπινότερα όμως κείμενα της *Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας* και των *Προκαπιταλιστικών Οικονομικών Σχηματισμών* τα οποία γράφτηκαν μια δεκαετία αργότερα (1857), γίνεται λόγος για ανατολίτικη, αρχαία, φεουδαρχική και σύγχρονη (αστική) κοινωνική δομή. Πάντως από την περιγραφή που γίνεται στους *Προκαπιταλιστικούς Οικονομικούς Σχηματισμούς*, ο ασιατικός- ανατολίτικος τρόπος κοινωνικής οργάνωσης και παραγωγής, ομοιάζει με την φυλετική δομή της *Γερμανικής Ιδεολογίας*.

Μετά τη φυλετική/ ανατολίτικη μορφή οργάνωσης, έρχεται ιστορικά η αρχαϊκή. Εδώ αρχίζει να αναπτύσσεται ο αστικός ιστός και οι πρώτες πόλεις από τη συνάθροιση φυλών. Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της αρχαϊκής κοινωνίας παίζει και ο πόλεμος, ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού μεταξύ των κατοίκων των πόλεων για την κατοχή των υλικών προϋποθέσεων ύπαρξης του πληθυσμού¹⁰⁷. Να επισημάνουμε εδώ την αντίθεση μεταξύ της αρχαίας αλλά και γενικότερα κάθε προκαπιταλιστικής οικονομικής κοινωνικής δομής και της καπιταλιστικής δομής: στην αρχαϊκή δομή στόχος της παραγωγής είναι ο άνθρωπος και η ύπαρξη του. Αντιθέτως στον καπιταλισμό, στόχος είναι η ίδια η παραγωγή, ώστε να εξασφαλιστεί υπεραξία και κέρδος για τον κεφαλαιοκράτη¹⁰⁸.

Επίσης, στην αρχαϊκή κοινωνική δομή εμφανίζεται για πρώτη φορά ιστορικά η αντιπαράθεση μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Η πόλη χρησιμοποιεί την υπαίθρο για τις ανάγκες της και επιχειρεί να την εκμεταλλευθεί. Επίσης αναπτύσσεται εμφανέστερα η κοινωνική διαστρωμάτωση, με την εντονότερη εμφάνιση δούλων σε κάθε αστική περιοχή, οι οποίοι επιφορτίζονται με τις χειρωνακτικές εργασίες. Στην αρχαϊκή κοινωνία αρχίζει επίσης να εμφανίζεται η ατομική ιδιοκτησία γης, η οποία συνυπάρχει με την κοινοτική ιδιοκτησία που αφορά γη που ανήκει σε όλη την πόλη¹⁰⁹.

107. Karl Marx, *Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*, (Αθήνα: Κάλβος, χ.χ), 97.

108. Marx, *Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*, 114.

109. Μαρξ, Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία, τόμος Α'*, 63.

Ένα ακόμα στοιχείο που κάνει την ιστορική του εμφάνιση με καθαρότερο τρόπο στην αρχαϊκή περίοδο είναι και ο καταμερισμός της εργασίας. Οπωσδήποτε υπήρχε υποτυπώδης καταμερισμός και νωρίτερα, αλλά στην αρχαϊκή περίοδο με τη χρήση των δούλων, την ανάπτυξη του εμπορίου μεταξύ των κοινωνιών, τη διάκριση μεταξύ πόλης και χωριού και τον αυξημένο όγκο εργασιών και υποχρεώσεων εντός του αστικού περιβάλλοντος, ο καταμερισμός εντατικοποιείται και εδραιώνεται¹¹⁰. Συνέπεια του καταμερισμού βέβαια, είναι η εντατικοποίηση της παραγωγής, η ενίσχυση των παραγωγικών δυνάμεων και η τροποποίηση των σχέσεων παραγωγής. Και αυτό γιατί ο καταμερισμός οδηγεί στην διαστρωμάτωση μεταξύ των εργαζομένων, στη διάκριση μεταξύ ανώτερων και κατώτερων και στην αποτελεσματικότερη διάκριση των αρμοδιοτήτων τους, με τελική συνέπεια η εκμετάλλευση των αντικειμένων εργασίας (γη, πρώτες ύλες, κ.λπ.) να εντατικοποιείται, οδηγώντας έτσι σε ενδυνάμωση της παραγωγικής διαδικασίας.

Το τέλος της αρχαιότητας βρίσκει τα απομεινάρια της άλλοτε ένδοξης ρωμαϊκής αυτοκρατορίας σε άθλια κατάσταση. Οι επιδρομές των βαρβάρων έχουν καταστρέψει τις πόλεις, την ύπαιθρο, αλλά και κάθε παραγωγική δομή. Η ερήμωση της αχανούς έκτασης είναι δραματική. Η αφετηρία της νέας κοινωνικής δομής θα ξεκινήσει αυτή τη φορά όχι από τις πόλεις όπως την αρχαϊκή περίοδο, (Αθήνα, Ρώμη, κ.λπ.), αλλά από την ύπαιθρο, υπό τη δράση του γερμανικού στρατού. Πλέον, ο άμεσα εργαζόμενος στη γη δεν είναι ο δούλος αλλά ο δουλοπάροικος. Αυτός βρίσκεται στη βάση της κοινωνικής ιεραρχίας, ενώ πάνω απ' αυτόν βρίσκονται ο στρατός και οι ευγενείς¹¹¹. Έτσι λοιπόν αναπτύσσεται η μεσαιωνική κοινωνική και παραγωγική δομή της φεουδαρχίας.

Παράλληλα με το χωριό και την ύπαιθρο όμως, οι πόλεις εξελίσσονται ταξικά και παραγωγικά. Αναπτύσσουν τις συντεχνίες των εργαζομένων, οι οποίες έχουν τη δική τους ταξική διαστρωμάτωση η κάθε μία (μάστορας, κάλφας, κ.λπ.). Η ανάγκη για την συντεχνιακή οργάνωση προέκυψε από την προσπάθεια προστασίας του κάθε επαγγέλματος από τους ανταγωνιστές και τις ξένες αγορές και την προσπάθεια ενδυνάμωσης της παραγωγής, η οποία συντελέστηκε με τη συνένωση πολλών συνεργατικών μονάδων (ο κάθε εργαζόμενος μόνος του) σε ομάδες με ενισχυμένο

110.Μαρξ, Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος Α', 62.

111.Μαρξ, Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος Α', 64.

καταμερισμό εργασίας και οργάνωση της παραγωγής. Αναπτύσσονται έτσι και οι πρώτες χειροτεχνικές μονάδες. Ταυτόχρονα, αρχίζει να ανθεί και πάλι το εμπόριο¹¹². Τέλος, η συνένωση μεγάλων εδαφικών εκτάσεων ως απόπειρα συμμαχίας μεταξύ των ευγενών γαιοκτημόνων, θα οδηγήσει στη διαμόρφωση των πρώτων βασιλείων και κρατών.

Να σημειώσουμε εδώ ότι, σε αντίθεση με την αρχαϊκή περίοδο, στη φεουδαρχική (ή «γερμανική» περίοδο όπως την αποκαλεί ενίοτε ο Μαρξ), αλλάζει ο τρόπος ιδιοκτησίας. Η αρχαϊκή πόλη κατέχει ως κοινότητα μεγάλο μέρος της υπαίθρου και η ατομική ιδιοκτησία είναι περιορισμένη. Τουναντίον, στη φεουδαρχία κυριαρχεί η ατομική ιδιοκτησία, έστω και αν αυτός ο ιδιοκτήτης δεν είναι πλήρως ελεύθερος αλλά δουλοπάροικος. Η συνένωση μεταξύ των ατομικών ιδιοκτητών είναι που δημιουργεί τις κοινότητες¹¹³. Βλέπουμε δηλαδή ότι η μορφή ιδιοκτησίας αλλάζει καθώς αλλάζουν οι ιστορικές περίοδοι. Από την απουσία ατομικής ιδιοκτησίας του ανατολίτικου δεσποτισμού, περνάμε στην κοινοτική κυρίως ιδιοκτησία της αρχαϊκής εποχής, για να μεταβούμε στην ατομική ιδιοκτησία της φεουδαρχίας.

Πάντως το κοινό και στις τρεις περιόδους που έχουμε ως τώρα εξετάσει, είναι η σύνδεση μεταξύ ιδιοκτησίας και εργασίας. Η ιδιοκτησία μιας έκτασης γης, αλλά και των μέσων εργασίας, προηγείται της εργασίας. Είναι απαραίτητη δηλαδή η παρουσία ιδιοκτησίας για να κάνει τον εργαζόμενο δουλέψει σε αυτήν. Έστω και με τη μορφή φυλετικής ή κοινοτικής γης, ο εργαζόμενος ως μέλος της φυλής ή της κοινότητας εργάζεται σε κάτι που θεωρεί «δικό του». Δεν υφίσταται δηλαδή εργασία χωρίς ιδιοκτησία. Επίσης αυτό που προεξάρχει και ενδιαφέρει την παραγωγή είναι η δημιουργία προϊόντων για την επιβίωση και αναπαραγωγή του ίδιου του ανθρώπου. Προεξάρχει δηλαδή η ανάγκη για δημιουργία αξιών χρήσης¹¹⁴.

Σε αντίθεση λοιπόν με τις ως τώρα παραγωγικές και κοινωνικές δομές που έχουμε εξετάσει, έρχεται ο κεφαλαιοκρατικός, σύγχρονος, αστικός τρόπος παραγωγής. Εδώ διαρρηγνύεται κάθε προηγούμενη παραγωγική σχέση, κάθε σύνδεση μεταξύ της εργασίας και της ιδιοκτησίας. Παράλληλα, προτεραιότητα της παραγωγής παύει να είναι τόσο η διασφάλιση της ατομικής επιβίωσης,

112. Μαρξ, Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος Α', 65.

113. Μαρξ, *Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*, 108.

114. Μαρξ, *Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*, 109.

δεδομένου ότι ο εργάτης αμείβεται ίσα- ίσα για να ζει και να δουλεύει, αλλά κυριαρχεί η ενδυνάμωση της παραγωγικής διαδικασίας με σκοπό το κέρδος και την κάρπωση της υπεραξίας από τον κεφαλαιούχο. Η παραγωγή αποσκοπεί στη δημιουργία αγαθών με ανταλλακτική αξία, με αξία δηλαδή που εισπράττει ο καπιταλιστής από την πώλησή τους.

Οι ιστορικές συγκυρίες που οδήγησαν στη δημιουργία εργαζομένων χωρίς ιδιοκτησία, περιγράφονται από τον Μαρξ στο κείμενο των *Προκαπιταλιστικών Οικονομικών Σχηματισμών*. Προηγείται η αποσύνδεση του εργαζόμενου από τη γη του. Χάνει την ιδιοκτησία αυτή και από κάτοχος μετατρέπεται σε απλό εργάτη. Ταυτόχρονα, διαρρηγνύεται η ιδιοκτησιακή σχέση με τα μέσα εργασίας. Τα εργαλεία, που βρίσκονταν στην κατοχή του εργαζόμενου στις τρεις ιστορικές περιόδους που έχουμε ως τώρα εξετάσει, πλέον ανήκουν στον κεφαλαιοκράτη. Χάνεται επιπλέον η σχέση του εργάτη με τα μέσα κατανάλωσης, τα οποία απαιτούνται για την επιβίωσή του: αντί να τα παράγει και να τα νέμεται ο ίδιος, ανήκουν σε άλλον πλέον και ο ίδιος αναγκάζεται να τα αγοράζει, όσο τουλάχιστον του επιτρέπει η πενιχρή αμοιβή του. Το τελικό ιστορικό προαπαιτούμενο της διαμόρφωσης της αστικής παραγωγής, είναι η εξαντικειμενοποίηση του ατόμου και η αφαίρεση από αυτό κάθε έννοιας ατομικής και έμβιας ύπαρξης. Ο εργαζόμενος δεν υπολογίζεται ως άτομο. Δεν είναι καν ο δούλος ή ο δουλοπάροικος, που είχαν μία ανθρώπινη οντότητα. Πλέον σημασία έχει μόνο η εργατική δύναμη και όχι ο άνθρωπος που την προσφέρει. Η μεγάλη μάζα των εξαθλιωμένων προλεταρίων καθιστά τον κάθε εργάτη αναλώσιμο και αυτό που έχει σημασία για τον κεφαλαιοκράτη είναι μόνο η εργασία και όχι το άτομο ως ιδιαίτερη οντότητα¹¹⁵.

Το ερώτημα όμως που τίθεται εδώ είναι πώς διαμορφώθηκαν η αστική τάξη από τη μια και το προλεταριάτο από την άλλη ιστορικά. Η διαμόρφωση της αστικής τάξης εντοπίζεται στις πόλεις του Μεσαίωνα όπου ελεύθεροι δουλοπάροικοι είχαν εγκατασταθεί. Ασχολήθηκαν με το εμπόριο και την βιοτεχνία, ενώ αποφασιστική σημασία για την ενδυνάμωση και καθιέρωση της αστικής τάξης έπαιξαν οι ανακαλύψεις του Νέου Κόσμου με το χρυσό που εισέρρευσε στην Ευρώπη, της Αφρικής, οι νέες αγορές της Ανατολής (Κίνα, Ινδία), αλλά και η τεχνολογική πρόοδος που βοήθησε στην παραγωγή νέων εργαλείων και μηχανημάτων που

115. Marx, *Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*, 132.

πυροδότησαν την διαδικασία της παραγωγής. Είναι η εποχή της μανουφακτούρας, των πρώτων δηλαδή μηχανών που αντικαθιστούν τα εργαλεία και τη μυϊκή δύναμη του ανθρώπου¹¹⁶. Αυτή η επαναστατική εμφάνιση της αστικής τάξης στο ιστορικό προσκήνιο, διαμόρφωσε νέες σχέσεις παραγωγής, νέα ήθη και νέα κοινωνική διαστρωμάτωση. Τα φεουδαρχικά ταξικά υπολείμματα των ευγενών και των αριστοκρατών σταδιακά περιθωριοποιήθηκαν, υπέρ του τραπεζίτη, του εμπόρου, του βιομήχανου¹¹⁷. Παράλληλα, διαμορφώθηκε μια παγκόσμια αγορά, αφού η πώληση των προϊόντων δεν περιοριζόταν πλέον μόνο στις εντόπιες ανταλλαγές.

Από την άλλη, η πρώτη εμφάνιση του προλεταριάτου εντοπίζεται και αυτή στο τέλος της μεσαιωνικής περιόδου, όταν πραγματοποιήθηκε η λεγόμενη «πρωταρχική συσσώρευση». Πρόκειται για την εκδίωξη αγροτών και εργατών από τα αγροκτήματα, καθώς αυτά μετατράπηκαν σε βοσκότοπους. Έτσι οι απειράριθμοι άνεργοι που προέκυψαν, αναγκάστηκαν να μεταφερθούν στις πόλεις για να βρουν δουλειά στις αναδυόμενες τότε βιοτεχνίες. Φτηνή εργατική δύναμη δηλαδή, χωρίς καμία ιδιοκτησία, ούτε γης, ούτε μέσων παραγωγής, ούτε καν των προϊόντων παραγωγής. Αυτή είναι η αρχή της δημιουργίας του ατελείωτου αυτού «στρατού» των προλεταρίων¹¹⁸.

Δ) Κομμουνισμός

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, αυτή η ταξική διαστρωμάτωση της καπιταλιστικής κοινωνικής και οικονομικής δομής, αφ' ενός συνεπάγεται εντατικοποίηση της παραγωγής σε μέγιστο βαθμό, αφ' ετέρου όμως διαμορφώνει και τις συγκυρίες για την ανατροπή της. Το προλεταριάτο αποξενωμένο και αλλοτριωμένο καθώς είναι, ζώντας σε συνθήκες εξαθλίωσης, δεν έχει άλλη λύση από την επαναστατική ρήξη των κοινωνικών δομών. Από την άλλη, όπως αναλυτικά έχει περιγράψει ο Μαρξ, ο καπιταλισμός είναι άρρηκτα δεμένος με τη δημιουργία οικονομικών κρίσεων. Στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, περιγράφεται το φαινόμενο της σταδιακής μείωσης του ποσοστού κέρδους του κεφαλαιούχου, λόγω της

116.Μαρξ, Έγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, 26.

117.Μαρξ, Έγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, 28.

118.Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο, τόμος Α'*, (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1978), 742.

συνεχόμενης αύξησης του πάγιου κεφαλαίου (νέες μηχανές, κ.λπ.), σε σχέση προς το μεταβλητό κεφάλαιο (μισθοί), το οποίο παράγει την υπεραξία και εν τέλει το κέρδος¹¹⁹. Η φύση του καπιταλισμού δηλαδή είναι τέτοια, σύμφωνα με τη μαρξική ανάλυση, ώστε να δημιουργεί αντιφάσεις: από τη μία το προλεταριάτο και η φύση του, από την άλλη η ίδια η πορεία της παραγωγής, η οποία μπορεί μεν να έχει εντατικοποιηθεί και εκσυγχρονιστεί με τη βοήθεια των μηχανών, από την άλλη όμως οδηγεί αναπόφευκτα σε σταδιακή μείωση του κέρδους. Και το κέρδος είναι ο βασικός μοχλός της καπιταλιστικής παραγωγής, όπως έχουμε ήδη δει. Άρα λοιπόν πλήττεται η ίδια η φύση της καπιταλιστικής παραγωγής στη βάση της.

Συνεπώς, σύμφωνα με τον Μαρξ, είναι αναπόφευκτη η αποδόμηση του καπιταλισμού και μια νέα κοινωνική δομή θα πρέπει να τον αντικαταστήσει. Η δομή αυτή είναι η αταξική κοινωνία: ο κομμουνισμός. Με την κομμουνιστική εποχή λήγει η προϊστορία και ξεκινά η ιστορία. Οι κοινωνικοοικονομικές δομές που έχουμε εξετάσει ως τώρα δηλαδή, δεν ανήκουν στην ανθρώπινη ιστορία. Η ιστορία εκκινεί με την κομμουνιστική περίοδο, οπότε θα έχουν ανατραπεί κάθε λογής ιστορικές αντιφάσεις και ο άνθρωπος θα είναι έτοιμος να ανακαλύψει την ουσία του¹²⁰. Κάθε ταξική διαφορά που χαρακτηρίζει οποιαδήποτε κοινωνική δομή έχει υπάρξει ιστορικά ως τώρα, θα έχει εξαλειφθεί οριστικά.

Προϋπόθεση όμως για να επιτευχθεί μια κομμουνιστική κοινωνία, είναι να έχει διαμορφωθεί μία τέτοια ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ώστε να έχει παγκόσμια διάσταση. Αν υπάρξει ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μόνο τοπικά, κάθε απόπειρα διαμόρφωσης κομμουνισμού θα ανατραπεί από τα υπόλοιπα κράτη που θα δράσουν αντιδραστικά, προς υπεράσπιση της καθεστηκυίας τάξης¹²¹. Ο κομμουνισμός λοιπόν προϋποθέτει, η αντίφαση μεταξύ φτώχειας και πλούτου και η αγωνιστική πάλη μεταξύ προλεταρίων και αστών, να έχουν λάβει παγκόσμια διάσταση. Με τον τρόπο αυτό θα διαμορφωθεί «κεραυνοβόλα» μια παγκόσμια αταξική κοινωνία.

Να επισημάνουμε εδώ, ότι η έννοια του κομμουνισμού έχει διάφορα επίπεδα από φιλοσοφικής άποψης. Κατ' αρχάς, υπάρχει η μορφή του «αρχέγονου» κομμουνισμού, με την έννοια της

119.Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος Γ', (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2013), 267.

120.Χρύσης, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, 214.

121.Μαρξ, Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος Α', 81.

κατάργησης κάθε μορφής ατομικής ιδιοκτησίας και της κοινοκτημοσύνης όλων των αγαθών. Σε πολιτικό επίπεδο, ο κομμουνισμός αναφέρεται στην κατάργηση του κράτους και κάθε μορφής εξουσίας. Έχει περιγραφεί παραπάνω η κρατική δομή με το υπόβαθρο και το εποικοδόμημα και η ταξική διαστρωμάτωση βάσει των σχέσεων παραγωγής. Ο πολιτικός κομμουνισμός συνεπάγεται την κατάργηση όλων αυτών των διαστρωματώσεων. Τέλος σε ατομικό επίπεδο, ο κομμουνισμός συνιστά την κατάργηση της αλλοτρίωσης του ατόμου και της αποξένωσης που του έχει επιβάλλει ο καπιταλιστικός οικονομικός και κοινωνικός σχηματισμός. Με την επέλευση του κομμουνισμού λοιπόν, ο άνθρωπος ανακτά την ουσία του, αίρεται ο διχασμός μεταξύ υποκειμένου και αντικειμενοποιημένης εργασίας και επιτυγχάνεται έτσι πλήρης πραγμάτωση και ολοκλήρωση του ανθρώπινου υποκειμένου¹²².

Εν τέλει, όλη η πορεία της ιστορίας σύμφωνα με τον Μαρξ, είναι αυτή η διαδικασία προετοιμασίας του ατόμου, ώστε να καταστεί ο ίδιος επίκεντρο της αισθητηριακής συνείδησής του και κάθε προϋπόθεση για την ύπαρξη του ανθρώπου ως άνθρωπο να έρθει σε απόλυτη προτεραιότητα¹²³. Όλες αυτές οι περιόδους που περιγράφονται στη μαρξική περιοδολόγηση της ιστορίας, είναι στάδια στα οποία η πάλη μεταξύ των τάξεων κάθε εποχής, θα οδηγήσει στην αναίρεση προς μια επόμενη εποχή, ώστε τελικά να αρθεί κάθε ταξική διάκριση και ο άνθρωπος να ζήσει ολοκληρωμένος σε μια αταξική κοινωνία. Μία κοινωνία στην οποία ο καθένας θα εργάζεται ανάλογα με τις ικανότητές του και θα εισπράττει αγαθά ανάλογα με τις ανάγκες του¹²⁴.

Ε) Στρεβλώσεις της μαρξικής θεωρίας

Πριν ολοκληρώσουμε την επισκόπηση της μαρξικής θεώρησης της ιστορίας, να αναφέρουμε και δύο παρεκκλίσεις αυτής της θεώρησης, οι οποίες συνίστανται στον υπερτονισμό κάποιων πτυχών της έναντι άλλων. Αυτές είναι ο οικονομισμός και ο βολονταρισμός.

122. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, 1844, 120.

123. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, 1844, 135.

124. Καρλ Μαρξ, *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, 23.

Ο οικονομισμός, σε γενικές γραμμές, συνίσταται στον υπερτονισμό του οικονομικού επιπέδου της κοινωνικής δομής έναντι των άλλων (πολιτικό, ιδεολογικό). Αυτό έχει τόσο πρακτικές όσο και φιλοσοφικές συνέπειες. Από πρακτικής άποψης, εκφράζεται με τις συνδικαλιστικές διεκδικήσεις οικονομικού, αποκλειστικά, χαρακτήρα. Ο συνδικαλισμός απαιτεί την οικονομική ενίσχυση του εργαζόμενου, υποτιμώντας τη θέση του στα άλλα δύο επίπεδα.

Από την άλλη, ο οικονομισμός υιοθετεί την πεποίθηση ότι η ιστορική εξελικτική πορεία στηρίζεται εξ ολοκλήρου στην εναλλαγή των διαφόρων σχέσεων παραγωγής. Ξεχνά όμως, πως απαραίτητη προϋπόθεση για τη μετάβαση από μια ιστορική εποχή στην επόμενη είναι η πλήρης μεταβολή του κοινωνικού οικοδομήματος και όχι μόνο της οικονομικής βάσης του. Απαιτείται τόσο πολιτική μεταβολή, όσο και ιδεολογική μεταβολή. Συχνά οι μεταβολές αυτές δεν συμβαίνουν ταυτόχρονα. Γι' αυτό και μπορεί να συνυπάρχουν σε μία ιστορική εποχή στοιχεία από διάφορες οικονομικές και πολιτικές δομές, πχ φεουδαρχικά στοιχεία στην ύπαιθρο και κεφαλαιοκρατικά στοιχεία στις πόλεις κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα.

Ένα ακόμα στοιχείο φιλοσοφικής φύσης που διαστρέφει ο οικονομισμός, είναι ο ρόλος της μαρξικής επιστήμης στη μελέτη της ιστορίας. Η μαρξική οπτική επιχειρεί να εντοπίσει, σε κάθε ιστορική περίοδο, τα χαρακτηριστικά της και να προβλέψει, κατά κάποιον τρόπο, την ιστορική πορεία. Δεν υιοθετεί ως δεδομένη όμως τη μετάβαση κάθε κοινωνίας από τη μια ιστορική εποχή στην επόμενη. Ο Μαρξ ερμηνεύει κάθε εποχή βάσει των εννοιών που εισήγαγε και βάσει κοινωνικών και οικονομικών δομών που εντοπίζονται σε κάθε εποχή, οι οποίες συχνά είναι κοινές για όλες τις εποχές. Δεν θεωρεί δεδομένο όμως ότι, στην πράξη, όλες τις κοινωνίες θα ακολουθήσουν την ίδια ιστορική πορεία. Ο οικονομισμός αποδέχεται αυτή την αδιασάλευτη ιστορική πορεία ως δεδομένη και νομοτελειακή¹²⁵.

Ο βολονταρισμός από την άλλη, απαρνείται τον οικονομικό ντετερμινισμό του οικονομισμού και υιοθετεί ένα επαναστατικό πνεύμα. Υποστηρίζει την ατομική επαναστατικότητα και υποδαυλίζει τον ηρωισμό του κάθε ατόμου ξεχωριστά. Επί της ουσίας πρόκειται για μια αριστεριστική οπτική του μαρξισμού. Απαρνείται όμως το ρόλο και την ισχύ της μάζας και της κοινωνικής

125.Harnecker, Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού, 236.

τάξης, όπως τα αποδέχεται η μαρξική οπτική. Αποδέχεται μόνο την ορμητικότητα του υποκειμένου ως τη μόνη ικανή να ανατρέψει το εκάστοτε πολιτικό και κοινωνικό καθεστώς, παραγνωρίζοντας την ανάγκη για μαζικότητα του κινήματος που πρεσβεύει η μαρξική οπτική¹²⁶.

Η πρακτική αυτή του βολονταρισμού οδηγεί σε σεχταριστικές πρακτικές, οι οποίες τελικά ακυρώνουν την κομμουνιστική ιδεολογία όπως αυτή διαμορφώθηκε από τους ιδρυτές της. Ακυρώνουν το ρόλο των κοινωνικών τάξεων στον αγώνα για κοινωνική ανατροπή και κάνουν την επαναστατική διαδικασία υπόθεση των λίγων και όχι των πολλών. Αυτή η πρακτική έχει δεχθεί έντονη κριτική και από τον Λένιν αργότερα, ο οποίος χαρακτήρισε τις βολονταριστικές αυτές οργανώσεις ως «τυχοδιωκτικά γκρουπούσκουλα»¹²⁷.

Τουναντίον, η οργάνωση της επαναστατικής προοπτικής προϋποθέτει μαζική πολιτική και οργάνωση. Η μαζική πολιτική αυτή συνίσταται όχι στην τυφλή αποδοχή του ρόλου των μαζών, αλλά στην προσπάθεια αφύπνισης, ενημέρωσης και σταδιακής κινητοποίησης των μαζών¹²⁸. Μόνο αν είναι απόλυτα πληροφορημένη η μάζα, θα μπορέσει να δράσει προς τον στόχο της κοινωνικής ανατροπής. Κάθε πολιτικός ταγός μπορεί να δράσει μόνο συνεπικουρούμενος από τη μάζα και όχι μόνος του. Άλλωστε, η κοινωνική ανατροπή έχει σαν σκοπό την εξυπηρέτηση των συμφερόντων και των στόχων της μάζας και όχι του κάθε ατόμου χωριστά. Να επισημάνουμε εδώ ότι λέγοντας «μάζα», δεν εννοούμε τον ασύντακτο όχλο, αλλά την κάθε οργανωμένη και πληροφορημένη κοινωνική τάξη, η οποία, εκτός από τη μαχητικότητα και τη διάθεση ανατροπής, έχει πρωτίστως στέρεο φιλοσοφικό και ιδεολογικό υπόβαθρο. Μην ξεχνάμε άλλωστε, πως το προλεταριάτο, για να αφυπνισθεί και να προκαλέσει τη ρήξη στο καπιταλιστικό οικοδόμημα, δεν αρκεί μόνο να υφίσταται την εξαθλίωση της κυρίαρχης τάξης, αλλά και να εξοπλισθεί ιδεολογικά, ώστε να την αντιληφθεί και να επαναστατήσει.

126.Harnecker, *Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού*, 241.

127.Harnecker, *Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού*, 244.

128.Harnecker, *Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού*, 245.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μελετήθηκε στη συγκεκριμένη εργασία, η οπτική δύο στοχαστών του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, όσον αφορά τη φιλοσοφία της Ιστορίας: του Χέγκελ, εκπροσώπου του γερμανικού ιδεαλισμού και του Μαρξ, θεμελιωτή της υλιστικής οπτικής της Ιστορίας. Η προσέγγιση του Χέγκελ έχει αφετηρία την Ιδέα και τον Λόγο. Υποστασιοποιείται στην προσπάθεια του Πνεύματος να προσεγγίσει την ελευθερία, αποκτώντας με τον τρόπο αυτό συνείδηση του εαυτού του. Τα διάφορα στάδια της ιστορικής εξέλιξης αποτελούν μεταμορφώσεις του Πνεύματος και ο εκάστοτε λαός που τις αντιλαμβάνεται και τις μετουσιώνει σε γήινο παράδειγμα, έχει την πρωτοκαθεδρία κάθε φορά ιστορικά. Πίσω από την εγελιανή οπτική τελικά κρύβεται η θεοδικία και η θεοφάνεια, ως ο Λόγος του Θεού που έχει σχεδιάσει την ιστορική πορεία του ανθρώπινου είδους.

Ο Μαρξ, εκκινώντας από την αριστερή πτέρυγα των Νεοεγελιανών, θεωρούμενος έτσι κατά κάποιον τρόπο ιδεολογικός επίγονος του Χέγκελ ή τουλάχιστον ένας από τους πολλούς επιγόνους του, απέρριψε πλήρως την εγελιανή οπτική, ερχόμενος σε σύγκρουση όχι μόνο με την ιδεαλιστική προσέγγιση, αλλά και απορρίπτοντας συλλήβδην ακόμα και τον ρόλο της ίδιας της φιλοσοφίας των προγενεστέρων του. Η οπτική του για την Ιστορία έχει υλιστικές βάσεις, εστιάζοντας σε γεγονότα και καταστάσεις που βιώνει ο άνθρωπος και όχι σε υπερβατικές αφετηρίες. Η εργασία, η ιδιοκτησία, οι σχέσεις παραγωγής, η ταξική διαστρωμάτωση των κοινωνιών διαχρονικά, είναι καταστάσεις που καθορίζουν την ιστορική εξέλιξη του ανθρώπινου είδους. Όπως είδαμε βέβαια, παρά την διαφορετική οπτική του, ο Μαρξ χρησιμοποίησε πολλές έννοιες και φιλοσοφικές δομές από τον Χέγκελ, έστω και αν προσπάθησε να τις θέσει σε άλλη βάση.

Οι προσεγγίσεις και των δύο στοχαστών προσδίδουν ένα συγκεκριμένο σκοπό στην Ιστορία, είτε αυτός λέγεται ελευθερία του Πνεύματος, είτε αταξική κοινωνία. Αυτή η θεώρηση της Ιστορίας είναι που έρχεται σε αντίφαση με την οπτική των ίδιων των ιστορικών για την Ιστορία. Οι ιστορικοί μελετούν τα γεγονότα, τα αίτια, τις συνέπειες κ.λπ., αλλά δεν αποδέχονται καμία νομοτέλεια στην ιστορική πορεία. Άλλωστε ακόμα κι αν κάποιος αποδεχόταν μια νομοτελειακή πορεία, η παρουσία πολλών αστάθμητων παραγόντων και απρόβλεπτων γεγονότων, θα εξέτρεπε την ιστορική πορεία από την υποτιθέμενη νομοτέλεια της.

Η εγελιανή οπτική δέχτηκε σφοδρή κριτική τόσο από μεμονωμένους στοχαστές, όσο όμως και από το ρεύμα της αναλυτικής φιλοσοφίας της αγγλοσαξονικής σχολής, η οποία

απέριψε αυτή τη θεωρησιακή προσέγγιση του Χέγκελ. Ο Μαρξ πάλι, αν και διαμορφωτής ρεύματος οικονομικής, πολιτικής και φιλοσοφικής προσέγγισης, του μαρξισμού, και έχοντας πάμπολλους επιγόνους, δέχεται σφοδρή κριτική, ειδικά μετά την ιστορική κατάρρευση των κρατών του υπαρκτού σοσιαλισμού, τα οποία εδραίωσαν την ύπαρξή τους στις ιδέες του. Βέβαια, το αν όντως οι ιδέες του ίδιου του Μαρξ εφαρμόστηκαν στα σοσιαλιστικά κράτη, είναι κάτι που θέλει μεγάλη συζήτηση η οποία ξεφεύγει από τα όρια της συγκεκριμένης μελέτης.

Το σίγουρο πάντως είναι, πως οι οπτικές και των δύο αυτών στοχαστών, άλλαξαν τον τρόπο προσέγγισης της Ιστορίας, επιβάλλοντας εμβάθυνση στα ιστορικά γεγονότα και οδηγώντας σε μελέτη όχι μόνο των μεμονωμένων γεγονότων αλλά και των πιθανών κοινών γραμμών που μπορεί να τα συνδέουν. Είναι δύσκολο να αποδεχτεί κάποιος στον 21^ο αιώνα ότι η ιστορία παρουσιάζει μια νομοτέλεια, ειδικά μετά τις πάμπολλες απρόβλεπτες ανατροπές που έχει ζήσει η υφήλιος τους τελευταίους αιώνες. Αξίζει όμως να έχει υπ' όψιν τις φιλοσοφικές προσεγγίσεις του Χέγκελ και του Μαρξ, οι οποίες δίνουν ένα νόημα και ένα στόχο στη μελέτη των γεγονότων, μη αποδεχόμενες την τυχαιότητα των πάντων. Άλλωστε, ακόμα και αν δεν αποδεχόμαστε την ύπαρξη ενός σκοπού στην ιστορία, οφείλουμε να παραδεχτούμε, πως οι βαθύτερες συνδέσεις μεταξύ των γεγονότων επιβάλλουν διεισδυτική προσέγγιση, μακριά από κάθε αποδοχή του τυχαίου και του απρόβλεπτου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Harnecker, Marta. *Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού*, μτφ, Δημάκου, Α, Χατζηιωσήφ, Χ, Αθήνα: Παπαζήση, χ.χ.
- Marx, Karl. *Κριτική της Εγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, μτφ, Λυκούδης, Μπ, Αθήνα: Παπαζήση, 2023.
- Marx, Karl, *Προκαπιταλιστικοί Οικονομικοί Σχηματισμοί*, μτφ, Καλοπίσης, Θ, Αθήνα: Κάλβος, χ.χ.
- Μαρξ, Καρλ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, 1844*, μτφ Αποστόλης, Λ, Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2012.
- Μαρξ, Καρλ, *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2022.
- Χρύσης, Αλέξανδρος, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Αθήνα: Κριτική, 2004.
- Μαρξ, Καρλ και Έγκελς, Φρίντριχ, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2007.
- Μπαλιμπάρ, Ετιέν, *Η Φιλοσοφία του Μαρξ*, μτφ, Στυλιανού, Αρ, Αθήνα: Νήσος, 1999.
- Λένιν, Β. Ι., *Για τον Μαρξ και τον μαρξισμό*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2002..
- Λεφέβρ, Ανρύ, *Καρλ Μαρξ, η ζωή και η φιλοσοφία του*, μτφ, Μαυρίδης, Κ, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, 2004.
- Walsh, W., *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, μτφ, Βώρος, Φ, Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2006.
- Παπαϊωάννου, Κώστας, *Κράτος και Φιλοσοφία, ο διάλογος Μαρξ-Χέγκελ*, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις «Κομμούνα», 1990.
- Παπαϊωάννου, Κώστας, *Φιλοσοφία και Τεχνική, ο διάλογος Μαρξ-Χέγκελ II*, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1994.
- Μαρξ, Κ και Έγκελς Φρ, *Η Γερμανική Ιδεολογία, τόμος Α΄*, μτφ, Φιλίνης, Κ, Αθήνα: Gutenberg, 1997.
- Μαρξ, Κ, «Θέσεις για τον Φόιερμπαχ», στο Μαρξ, Κ και Έγκελς, Φρ, *Η Γερμανική Ιδεολογία, τόμος Α΄*, μτφ, Φιλίνης, Κ, Αθήνα: Gutenberg, 1997.
- Μαρξ, Καρλ, *Το Κεφάλαιο, τόμος Α΄*, μτφ, Μαυρομάτης, Π, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1978.
- Μαρξ, Καρλ, *Το Κεφάλαιο, τόμος Γ΄*, μτφ, Μαυρομάτης Π, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2013.
- Χέγκελ Γκέοργκ, *Η Επιστήμη της Λογικής*, μτφ, Γιακουμής, Στ, Αθήνα: Ανοικτή Βιβλιοθήκη, 2013.
- Παπαϊωάννου, Κώστας, *Χέγκελ*, μτφ, Φαράκλας, Γ, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1992.
- Χέγκελ, *Ο Λόγος στην Ιστορία*, μτφ, Θανασάς Π, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2005.

- Χέγκελ, Γκέοργκ, *Φιλοσοφία της Φύσης*, μτφ, Γιακουμής, Στ, Αθήνα: Ανοικτή Βιβλιοθήκη, 2011.
- Χέγκελ, Γκέοργκ, *Φιλοσοφία του Δικαίου*, μτφ, Γιακουμής, Στ, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2012.
- Ρίττερ, Γιοαχιμ, *Ο Έγγελος και η Γαλλική Επανάσταση*, μτφ, Φαράκλας, Γ, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1999.
- Blumenberg, W, *Karl Marx*, μτφ, Πρεβεδάρου, Φ, Αθήνα: Πλέθρον, 2000.
- Μαρκούζε, Χ, *Λογική και Επανάσταση, τόμοι Α' και Β'*, μτφ, Κονδύλη, Φ, Αθήνα: Αρσενίδη, χ.χ
- Έγγελος, *Φαινομενολογία του Νου*, μτφ, Φαράκλας, Γ, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2015.
- Μαρξ, Καρλ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, μτφ, Μπαλωμένος, Χρ, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2011.
- Πόππερ, Καρλ, *Η ανοικτή κοινωνία και οι εχθροί της*, μτφ, Παπαδάκη, Ειρ, Αθήνα: Παπαζήση, 2021.
- Marx, Karl, «Η 18^η Μπριμέρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη», στο *Karl Marx, Κείμενα από τη δεκαετία του 1850, μία ανθολογία, τόμος Α'*, μτφ, Γκιούρας, Θ, Αθήνα: ΚΨΜ, 2018.
- Hegel, G.W.F, *The Philosophy of History*, trans, Sibree, J, New York: Dover Publications, 2004.